

Соціологічне дослідження
**«Залучення ветеранів до громадського
і політичного життя:
шлях від військових перемог
до особистих»**

ГО «Студена» в рамках проекту «Без броні» bezbroni.net

Авторки дослідження:

Тамара Марценюк, к.соц.н., доцентка кафедри соціології Національного університету «Кієво-Могилянська академія», гендерна експертка Української гельсінської спілки з прав людини;

Анна Квіт, випускниця кафедри соціології Національного університету «Кієво-Могилянська академія», магістерської програми із глобальної політекономії Касельського університету (Німеччина), незалежна гендерна експертка.

Літературна редакторка — Ольга Полюхович, к.філол.наук, старша викладачка кафедри літературознавства Національного університету «Кієво-Могилянська академія».

Організаційна команда дослідження:

Катерина Шишигіна — координаторка проекту «Без броні»;

Оксана Іванців — ініціаторка та координаторка дослідження;

Катерина Приймак — асистентка дослідження;

Євгенія Кулавіна — учасниця польового етапу дослідження.

Це дослідження було представлено ГО «Студена» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Проведення цього дослідження стало можливим завдяки ширій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Зміст продукції є винятковою відповідальністю ГО «Студена» та не обов'язково відображає погляди USAID або уряду США.

Зміст

Вступ	5
Методологія дослідження	7
Розділ 1. Ветерани АТО: статистична інформація і суспільне ставлення	9
1.1. Статистична інформація щодо ветеранів АТО	9
1.2. Результати опитування громадської думки щодо ставлення українського суспільства до ветеранів АТО/ООС.....	10
1.2.1. Залучення ветеранів до політики в Україні.....	11
1.2.2. Довіра до ветеранів у політиці	14
1.2.3. Ставлення до ветеранів АТО/ОСС.....	16
1.2.4. Джерела інформації про ветеранів АТО	18
1.2.5. Вплив ветеранів на суспільно-політичне життя країни ...	22
Розділ 2. Ветеранський рух: успіхи та виклики залучення ветеранів до громадського і політичного життя.....	26
2.1. Ветеранський рух і ветеранські організації в Україні.....	26
2.2. Правові аспекти становища ветеранів.....	28
2.3. Становище ветеранів АТО у дослідженнях і дискусіях	30
2.4. Стереотипи й образ ветеранів у ЗМІ.....	33
2.5. Міністерство у справах ветеранів: співпраця і ставлення ..	35
2.6. Мотивація ветеранів до громадської і політичної діяльності	39

Розділ 3. Історії успіху: ветеранські проекти та особисті перемоги ветеранів і ветеранок	41
3.1. Ветеранські проекти і підтримка ветеранів.....	41
3.2. Повернення ветеранів до мирного життя: працевлаштування, освіта, творчість	45
Розділ 4. Політична діяльність ветеранів і небезпеки радикалізації.....	48
4.1. Політична діяльність ветеранів	48
4.2. Небезпеки залучення ветеранів до громадської і політичної діяльності.....	50
4.3. Виклики ветеранського руху	53
Висновки	57
Список використаних джерел	59
Додатки.....	62
Додаток А. Таблиці статистичних даних (результати офіційних звернень)	62
Додаток Б. Опитувальник для всеукраїнського опитування (КМІС, 5 запитань).....	67
Додаток В. Таблиця експертних інтерв'ю.....	70
Додаток Г. Список глибинних інтерв'ю	70
Додаток Д. Список фокус-груп	71

Вступ

За останні п'ять років військових дій на Сході України маємо близько 370 тисяч учасників бойових дій¹ Антитерористичної операції (АТО) або Операції об'єднаних сил (ООС)² (від 30 квітня 2018 року). Після демобілізації ветерани АТО стикаються з багатьма викликами, які пов'язані як із відсутністю дієвої та системної реабілітації, так і численними політичними маніпуляціями.

Очевидно, що така велика кількість людей не може бути гомогенною групою. Ветерани відрізняються за віком, регіоном походження, політичними поглядами тощо, але зазвичай стикаються із спільними проблемами, пов'язаними із поверненням до мирного життя, — викликами адаптації і ресоціалізації. Державної підтримки потребують також близькі родичі та родички ветеранів і волонтери та волонтерки — так само вразливі категорії населення.

Частина ветеранів і ветеранок мають бажання і готові активно долучатися до громадського і політичного життя, адже або вони цим займалися до війни, або хочуть спробувати новий досвід. Люди з досвідом військових дій стають дедалі публічнішими і намагаються вирішити проблеми, які не завжди спроможна врегулювати держава. Ветеранка Юлія Кіріллова³ долучилася до проекту «Нові лідери» 2019 року із програмою реінтеграції ветеранів у суспільство та покращання рівня адаптації учасників бойових дій.

За роки проведення АТО/ООС в Україні створено близько 1000 ветеранських організацій, серед яких орієнтовно 50 є всеукраїнськими. Чого прагнуть ветерани, створюючи громадські ініціативи? Що не влаштовує їх у роботі органів державної влади? Для розуміння діяльності ветеранського руху важливо з'ясувати ці та інші

1 Дані станом на 1 липня 2019 року надані Міністерством України у справах ветеранів.

2 30 квітня почалася операція Об'єднаних сил із відсічі та стримування збройної агресії Росії на Донбасі — Президент підписав Указ // Президент України, 30 квітня 2018 р. // president.gov.ua/news/30-kvitnya-rozpochalas-operaciya-obyednanih-sil-iz-vidsichi-47206

3 Кіріллова Юлія // Нові лідери // novilidery.com/lider/2-season

важливі питання. Частина організацій припиняє свою діяльність, інші ветеранські ініціативи, як-от: Жіночий ветеранський рух, «Амбасадори» (ветеранська дипломатія), «Ветерано піцца» тощо — навпаки, швидко розвиваються. Ветерани і ветеранки проходять навчання, щоб відкрити власні бізнеси або працювати в органах державної влади. З'являються освітні, бізнес, політичні, культурні тощо ініціативи, спрямовані на те, щоб активно залучати ветеранів до публічної сфери. Соціальне підприємництво вважається інструментом соціально-економічної адаптації ветеранів АТО.

Важливо виокремити ці ініціативи, показавши розмаїття історій успіху ветеранів і ветеранок в Україні, оскільки образ ветеранів у ЗМІ не завжди є позитивним. Наприклад, у програмі «Секретні матеріали» від «1+1» ветеранів показують як людей, які схильні за гроші долучатися до кримінального життя, ставати новими «тітушками»⁴. Що думають ветерани про цей медійний імідж? Чому він є таким? Як уникнути полярності героїзації та стигматизації?

Безперечно, ветерани, як загалом інші громадяни, долучаються до політичного життя. Різні політичні сили використовують ветеранів і ветеранок у передвиборчих програмах. Наприклад, відому учасницю бойових дій Яну Зінкевич можна побачити у політичній рекламі партії «Європейська солідарність». Загалом постає питання, чи повинні ветерани активно долучатися до політики і чому? Чи є їхній досвід і навички відмінними від тих, які мають інші громадяни? Чи варто довіряти ветеранам, які йдуть у політику? Подібні речі цікаво запитати також і в українського суспільства.

Один із ключових викликів сучасного ветеранського руху в Україні — це те, що військові дії на Сході досі тривають. Це ускладнює процес інституціоналізації ветеранського руху, адже чимало зусиль спрямовані на військовий процес, а не на повернення до мирного життя. У кінці 2018 року було створено Міністерство у справах ветеранів України — державна структура, щодо якої існують різні думки.

4 Атовці-рейдери — Секретні матеріали // 1+1, 29 липня 2019 р. // youtube.com/watch?v=h3TSgbnwvIs

Отже, це дослідження покликане з'ясувати успіхи та виклики залучення ветеранів АТО/ООС до громадського і політичного життя України, а також оцінити ризики політичних маніпуляцій. Окрім того, проаналізовано стан розвитку ветеранського руху в Україні, беручи до уваги залучення ветеранських організацій до громадського і політичного життя, успішні приклади інтеграції ветеранів у нього.

Методологія дослідження

Соціологічне дослідження складається з двох частин: кабінетної та польової (емпіричної). Кабінетна частина передбачала огляд фахових (наукових) вітчизняних і міжнародних досліджень; інформації у ЗМІ; результатів офіційних запитів на статистичну інформацію до міністерств; правових засад питання інтеграції ветеранів у громадське і політичне життя тощо.

Емпірична частина дослідження включає якісні й кількісні соціологічні методи. Польова частина роботи тривала протягом весни-літа 2019 року. Вона складалася із таких етапів: побудова вибірки та пошук респондентів і респонденток, проведення інтерв'ю та розшифрування, аналіз інтерв'ю та написання звіту.

Використання різних якісних соціологічних методів (глибинних напівструктурованих інтерв'ю з ветеранами і ветеранками, фокус-групових інтерв'ю, експертних інтерв'ю із політтехнологами, державними службовцями тощо) дало можливість краще зрозуміти і пояснити ситуацію із залученням ветеранів до громадського і політичного життя.

Для пошуку респонденток і респондентів використовувався метод ключових інформантів і «снігової кулі». Було проведено 22 глибинних інтерв'ю із 7 ветеранками та 15 ветеранами, які займаються громадською та/або політичною діяльністю, а також 4 фокус-групи в 4 містах: Києві, Житомирі, Чернівцях та Краматорську. У фокус-групах взяли участь 36 ветеранів та ветеранок.

Загалом було взято 20 експертних інтерв'ю (10 жінок і 10 чоловіків) із людьми, які мають досвід співпраці з ветеранами (освітняни, державні службовці, громадські активісти тощо) або самі належать до активістів ветеранського руху.

Результати опитувань (а також цитати) представлені анонімно, тобто без прізвищ респондентів і респонденток.

У тексті використано інформацію, отриману на заходах, котрі стосуються питань ветеранів АТО/ООС (зустрічі в Міністерстві у справах ветеранів України 19 квітня 2019 року, відвідини Музею героїв АТО та Координаційного центру допомоги учасникам АТО та членам їхніх сімей Криворізького економічного інституту тощо).

Репрезентативне для України ставлення дорослого населення до ветеранів (беручи до уваги стать, вік, регіон проживання респондентів) з'ясовано у результаті проведення опитування «Думки і погляди населення України (Омнібус)» Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у травні 2019 року. У дослідженні вивчалися думки дорослих жителів України (від 18 років і старших). Для проведення опитування була розроблена стратифікована, чотириступенева випадкова на кожному ступені вибірка. Вибірка є репрезентативною для дорослого населення, яке постійно проживає на території України, не проходить військову службу й не перебуває у в'язницях або медичних закладах (лікарнях, медичних інтернатах). Спочатку населення України було стратифіковане за регіонами (24 області та м. Київ), далі населення кожного регіону додатково стратифікувалося на міське (міста і селища міського типу) і сільське населення (за винятком м. Києва). У Луганській та Донецькій областях опитування проводилися тільки на територіях, котрі контролюються Україною. У Автономній Республіці Крим опитування не проводилося.

Польовий етап дослідження тривав із 24 травня до 7 червня 2019 року. Загалом у рамках дослідження було проведено 2021 інтерв'ю з респондентами, які проживають у 110 населених пунктах України. У сільській місцевості було опитано 719 респондентів. Отримані результати можна проаналізувати, беручи до уваги стать, вікові

групи (зокрема, 6 вікових груп), макрорегіони (Західний, Центральний, Південний, Східний), тип населеного пункту (міський і сільський), рівень освіти. До 4 макрорегіонів входять такі області:

- Західний: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька;
- Центральний: м. Київ, Київська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська;
- Південний: Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська;
- Східний: Донецька, Луганська, Харківська.

Результати дослідження, отримані за допомогою різних методів збору інформації, були зіставлені, беручи до уваги метод триангуляції. У дослідженні було використано як якісні, так і кількісні соціологічні методи, що уможливило вивчення проблеми з точки зору як позитивістського, так й інтерпретативного методологічних підходів, що також забезпечило більш фахове пояснення досліджуваного явища і опис успішних (позитивних) прикладів інтеграції ветеранів до громадського і політичного життя (що передбачає підтримку демократичних цінностей).

Розділ 1. Ветерани АТО: статистична інформація і суспільне ставлення

1.1. Статистична інформація щодо ветеранів АТО

Згідно із статичними даними Міністерства у справах ветеранів України, станом на 1 липня 2019 року нараховується майже **370000** осіб, які отримали статус учасника бойових дій (УБД) із числа осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали участь в АТО, забезпеченні її проведення (див. додаток А). Як видно із Таблиці А.1 (у додатку А), серед УБД

жінок становлять **15000 осіб (4,1%)**. Якщо порівняти цей відсоток із попереднім роком, то він поступово збільшується. У 2018 році жінок серед УБД було 3,5%⁵.

Серед **відомств** найбільший відсоток ветеранів у Міністерстві оборони (68%), Національній гвардії (10%), Міністерстві внутрішніх справ (9%), Адміністрації Держприкордонслужби (5%). Найбільший відсоток **жінок-УБД** у Національній поліції (18%), Службі безпеки України (7%), Державній службі України з надзвичайних ситуацій (6%). Очікувано, що найбільше жінок, які мають статус учасниці бойових дій, саме в Міністерстві оборони України — 9910 (3,9%).

Відповідно до даних Таблиці А.2, **регіонально** найбільше УБД зареєстровано у Дніпропетровській області (близько 30 тис.), м. Києві (близько 24,5 тис.) і Львівській області (23,5 тис.). Далі — Вінницька (близько 19 тис.), Київська (майже 19 тис.), Житомирська (приблизно 18,5 тис.) і Донецька (18 тис.) області.

Жінок-УБД зареєстровано найбільше у таких областях: Донецька (більше 3 тис.), Луганська (1,6 тис.) та Дніпропетровська (майже 1 тис.). Найбільше жінок-УБД у прифронтових Донецькій (17,4%) та Луганській (13,8%) областях.

Станом на 1 липня 2019 року статус **особи з інвалідністю внаслідок війни** мають майже 11 тис. ветеранів. Варто зауважити, що ця кількість суттєво збільшилася протягом року, адже рік тому їх було близько 3 тис. осіб⁶. Регіонально осіб із інвалідністю внаслідок війни найбільше у Чернігівській (1,7 тис.), Житомирській (близько 1 тис.) і Київській (майже 1 тис. осіб) областях.

1.2. Результати опитування громадської думки щодо ставлення українського суспільства до ветеранів АТО/ООС

У рамках проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у травні 2019 року опитування «Думки і погляди

5 «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя (соціологічне дослідження). — К., 2019 (у друці).

6 Там само.

населення України (Омнібус)⁷ українцям було поставлено 5 запитань (див. Додаток Б), які стосуються ставлення до залучення ветеранів до політики в Україні; довіри до ветеранів у політиці; загального ставлення до ветеранів АТО/ОСС; джерел інформації про ветеранів АТО; впливу ветеранів на суспільно-політичне життя країни. По кожному із цих запитань детально проаналізовані дані.

1.2.1. Залучення ветеранів до політики в Україні

42% опитаних громадян вважають, що ветерани АТО/ООС повинні долучатися до політики. Відповіді жінок і чоловіків не є статистично відмінними. Як бачимо із Таблиці 1, серед них 19% обрали політику і державного, і місцевого рівнів; трохи менше, 16%, — політику державного рівня; приблизно 7% — політику місцевого рівня. Проти ветеранів у політиці висловилися 30% респондентів.

Таблиця 1. **Повинні чи не повинні ветерани АТО/ООС бути залученими до політики?**

Варіанти відповідей (відсортовано за популярністю)	Усі, %	Жінки, %	Чоловіки, %
Ні, не повинні	30.7	30.0	31.4
Так, і на державному, і на місцевому рівнях	19.2	18.7	19.7
Так, зокрема, до політики на державному рівні	16.3	15.1	17.8
Так, до політики місцевого рівня	6.8	6.4	7.4
Складно сказати	24.9	27.5	21.8
Відмовилися відповідати	2.1	2.3*	1.9
Разом	100	100	100

* Статистична значущість на рівні 95%.

7 Методологію описано детальніше у відповідному розділі цього дослідження.

Важливо зауважити про великий відсоток тих, яким складно сказати, — 25%. Це може свідчити про брак суспільних дискусій щодо ролі ветеранів у політиці та інших суспільно важливих обговорень.

Розглядаючи вікові особливості ставлення до ветеранів у політиці, варто наголосити, що респонденти середнього і старшого віку (30-69 років) більш схильні підтримувати думку про ветеранів у політиці як державного, так і місцевого рівнів, ніж молодь віком 18-29 років: близько 20% та лише 11% відповідно. Натомість респонденти із наймолодшої вікової групи більшою мірою не визначилися щодо своєї відповіді або взагалі відмовилися відповідати (див. Таблицю 1.1).

Таблиця 1.1. Повинні чи не повинні ветерани АТО/ООС бути залученими до політики? (відповідно до вікових груп)

Варіанти відповідей (відсортовано за популярністю)	Усі, %	Вік, років					
		18-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+
Ні, не повинні	30.7	35.3	32.7	30.3	30.0	26.0	27.8
Так, і на державному, і на місцевому рівнях	19.2	11.2	20.4*	19.8*	23.3*	22.0*	18.8
Так, зокрема, до політики на державному рівні	16.3	11.4	18.4	13.3	16.9	20.1	19.1
Так, до політики місцевого рівня	6.8	6.3	5.6	9.0	6.4	8.5	5.5
Складно сказати	24.9	31.1*	22.1	25.6	21.1	22.9	26.7
Відмовилися відповідати	2.1	4.8*	0.8	2.1	2.4	0.5	2.1
Разом	100	100	100	100	100	100	100

* Статистична значущість на рівні 95%.

Громадська думка щодо залучення ветеранів до політики від- різняється у 4 макрорегіонах України. Зокрема, Західний та Цен- тральний регіони більшою мірою, ніж інші, підтримують залучен- ня ветеранів до політики різного рівня. Натомість респонденти із Південного і Східного регіонів вважають, що ветерани не повин- ні долучатися до політики: 39% і 53% опитаних відповідно (див. Таблицю 1.2). Як бачимо, більшість опитаних із Східного регіону України проти ідеї залучення ветеранів АТО до політики.

Таблиця 1.2. **Повинні чи не повинні ветерани АТО/ООС бути за- лученими до політики?** (відповідно до макрорегіонів і типу насе- леного пункту)

Варіанти відпо- відей (відсорто- вано за попу- лярністю)	Усі, %	Макрорегіони, %				Населення, %	
		За- хід- ний	Цен- траль- ний	Пів- ден- ний	Схід- ний	Місь- ке	Сіль- ське
Ні, не повинні	30.7	18.3	25.5*	38.8*	52.9*	34.9*	22.2
Так, і на держав- ному, і на місце- вому рівнях	19.2	21.3*	23.8*	15.5	10.1	17.3	23.0*
Так, зокрема, до політики на дер- жавному рівні	16.3	26.4*	14.0	13.4	7.9	15.5	18.1
Так, до політики місцевого рівня	6.8	7.3*	10.5*	4.1	1.8	6.5	7.6
Складно сказати	24.9	24.6	23.4	26.7	26.0	24.3	26.1
Відмовилися відповідати	2.1	2.1	2.9	1.6	1.3	1.7	3.0
Разом	100	100	100	100	100	100	100

* Статистична значущість на рівні 95%.

Різні думки щодо ветеранів і політики мають мешканці України міст та сіл. Міське населення схильне у 1,5 рази частіше, ніж представники сільського, не підтримувати ідею залучення ветеранів до політики. Сільське населення більшою мірою, ніж міське, обирає відповідь про участь ветеранів у політиці державного і місцевого рівнів.

1.2.2. Довіра до ветеранів у політиці

44% опитаних вважають, що ветеранам АТО, які долучаються до політичного життя в країні, варто довіряти. Якщо зауважити гендерні особливості цієї довіри, то чоловіки більшою мірою схильні довіряти ветеранам (20%), аніж жінки (15%).

Приблизно чверть опитаних (26%) загалом вважають, що ветеранам не варто довіряти. Трохи більше людей (27%) не мають думки із цього приводу, причому серед таких жінок більше, ніж чоловіків (див. Таблицю 2).

Таблиця 2. Ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з твердженням: Ветеранам АТО/ООС, які долучаються до політичного життя в країні, варто довіряти?

Варіанти відповідей	Усі, %	Жінки, %	Чоловіки, %
Цілком погоджуюся	17.4	15.0	20.3*
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	27.0	27.5	26.4
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	10.4	10.7	10.0
Не погоджуюся	15.4	14.5	16.6
Складно сказати	27.1	29.2*	24.6
Відмовилися відповідати	2.6	3.2	2.0
Разом	100	100	100

* Статистична значущість на рівні 95%.

Якщо детальніше подивитися на вікові особливості довіри до ветеранів, котрі займаються політикою, то найбільше їх підтримують респонденти 30-39 років. Натомість 40-49-річні, навпаки, значно частіше, ніж інші вікові групи, не погоджуються із твердженням, що ветеранам АТО/ООС, які долучаються до політичного життя, варто довіряти. Молодь віком 18-29 років статистично значуще частіше, ніж інші вікові групи, відмовлялася відповідати на це питання.

Таблиця 2.1. Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з твердженням: Ветеранам АТО/ООС, які долучаються до політичного життя в країні, варто довіряти? (відповідно до вікових груп)

Варіанти відповідей	Усі, %	Вік, років					
		18-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+
Цілком погоджуюся	17.4	11.8	21.6*	15.5	16.5	19.5	20.0
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	27.0	28.5	26.1	26.8	29.0	27.7	23.3
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	10.4	8.2	8.9	13.0	10.6	13.0	8.9
Не погоджуюся	15.4	17.2	14.6	18.9*	15.2	9.6	16.6
Складно сказати	27.1	29.6	26.8	24.3	25.7	29.5	27.1
Відмовилися відповідати	2.6	4,7*	2.0	1.5	2,9	0.7	4.1
Разом	100	100	100	100	100	100	100

* Статистична значущість на рівні 95%.

Західний регіон України значно більше підтримує ідею довіри ветеранам, які долучаються до політичного життя країни. У Східному регіоні найпопулярнішою відповіддю є «складно сказати». Мешканці сіл більше довіряють ветеранам у політиці, ніж представники міського населення.

Таблиця 2.2. Ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з твердженням: Ветеранам АТО/ООС, які долучаються до політичного життя в країні, варто довіряти? (відповідно до макрорегіонів і типу населеного пункту)

Варіанти відповідей	Усі, %	Макрорегіони, %				Населення, %	
		Західний	Центральний	Південний	Східний	Міське	Сільське
Цілком погоджуюся	17.4	24.7*	20.2*	12.1*	5.9	15.8	20.6*
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	27.0	39.2*	25.1*	24.4*	12.8	24.4	32.4*
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	10.4	6.2	9.7	15.2*	11.5*	11.2	8.8
Не погоджуюся	15.4	7.1	12.2*	18.6*	34.2*	18.7*	8.9
Складно сказати	27.1	20.1	29.0*	27.6*	35.3*	27.8	25.8
Відмовилися відповідати	2.6	2.7	3.9*	2.2	0.3	2.2	3.5
Разом	100	100	100	100	100	100	100

* Статистична значущість на рівні 95%.

1.2.3. Ставлення до ветеранів АТО/ООС

Якщо проаналізувати загальне ставлення до ветеранів АТО/ООС, то воно є кращим, аніж ставлення до ветеранів у політиці. 62% респондентів висловили позитивне ставлення (знову більшою мірою чоловіки, ніж жінки), 16% — нейтральне і 9% — негативне. Окрім того, значно менший відсоток, ніж у попередніх питаннях, серед тих, які не визначилися (причому жінок більше, ніж чоловіки). Суттєвих вікових відмінностей у ставленні до ветеранів не виявлено.

Таблиця 3. **Яке Ваше ставлення до ветеранів і ветеранок АТО/ООС?**

Варіанти відповідей	Усі, %	Жінки, %	Чоловіки, %
Однозначно позитивне	36.2	34.2	38.7*
Радше позитивне, ніж негативне	26.2	26.6	25.7
Нейтральне	16.3	17.6	14.8
Радше негативне, ніж позитивне	5.1	4.5	5.8
Однозначно негативне	3.9	3.7	4.1
Складно сказати	9.3	10.8*	7.6
Відмовилися відповідати	2.9	2.6	3.3
Разом	100	100	100

* Статистична значущість на рівні 95%.

Як видно із Таблиці 3.2, однозначно позитивне ставлення має Західний регіон, а далі воно спадає від Центрального до Південного і Східного. Третина мешканців Східного регіону мають нейтральне ставлення. Сільське населення ставиться більш позитивно до ветеранів АТО, ніж міське.

Таблиця 3.2. **Яке Ваше ставлення до ветеранів і ветеранок АТО/ООС?** (відповідно до макрорегіонів і типу населеного пункту)

Варіанти відповідей	Усі, %	Макрорегіони, %				Населення, %	
		Західний	Центральний	Південний	Східний	Міське	Сільське
Однозначно позитивне	36.2	56.0*	37.6*	27.4*	10.6	34.3	40.3*
Радше позитивне, ніж негативне	26.2	27.3*	28.9*	27.7*	14.6	23.4	31.8*

Варіанти відповідей	Усі, %	Макрорегіони, %				Населення, %	
		Західний	Центральний	Південний	Східний	Міське	Сільське
Нейтральне	16.3	9.3	9.5	23.6*	34.0*	17.6*	13.9
Радше негативне, ніж позитивне	5.1	0.8	5.0*	7.4*	9.4*	6.6*	2.1
Однозначно негативне	3.9	0.8	3.7*	3.8*	10.6*	5.0*	1.7
Складно сказати	9.3	3.3	11.5*	8.1*	17.9*	10.2*	7.4
Відмовилися відповідати	2.9	2.5	3.9	2.1	2.9	3.0	2.9
Разом	100	100	100	100	100	100	100

* Статистична значущість на рівні 95%.

1.2.4. Джерела інформації про ветеранів АТО

Серед джерел інформації, на основі яких сформовано ставлення до ветеранів АТО, значно переважає телебачення: більша половина респондентів (57%) обрали цю відповідь (причому жінки на 10% більше, ніж чоловіки). На другому місці — розповіді інших людей (31% жінок і 23% чоловіків), а на третьому — особистий досвід спілкування з ветеранами і ветеранками (31% чоловіків і 22% жінок). 14% опитаних (гендерні відмінності у відповідях не є статистично значущими) мають ветеранів серед родичів і/або друзів. До речі, 2,3% (47 людей) серед опитаних респондентів мають власний досвід служби в АТО/ООС.

Таблиця 4. Назвіть максимум три основі джерела інформації, на основі яких Ви сформували своє ставлення до ветеранів та ветеранок АТО/ООС? (не більше 3-х варіантів відповіді)

Варіанти відповідей (відсортовано за популярністю)	Усі, %	Жінки, %	Чоловіки, %
Телебачення	56.9	61.7*	51.1
Із розповідей інших людей	27.4	31.1*	23.0
Особистий досвід спілкування з ветеранами і ветеранками	26.0	21.7	31.3*
Соціальні мережі та інші інтернет-ресурси	22.6	20.3	25.2*
Маю ветеранів/ветеранок серед родичів і/або друзів	14.4	13.6	15.4
Преса	8.8	9.9*	7.4
Радіо	6.4	5.8	7.2
Сам(а) є ветераном АТО/ООС (власний досвід служби в АТО/ООС)	2.3	1.3	3.6*
Інше	0.2	0.2	0.3
Складно сказати	7.1	7.2	6.9
Відмовилися відповідати	3.1	2.8	3.3

* Статистична значущість на рівні 95%.

Якщо зауважити вікові відмінності використання джерел інформації (див. Таблицю 4.1), то очікувано, що люди старшого віку (40+) більшою мірою, ніж молодші, формують ставлення до ветеранів АТО на основі телебачення. Натомість молодші вікові групи (18-29 років) більше використовують соціальні мережі та інші інтернет-ресурси.

Таблиця 4.1. Назвіть максимум три основі джерела інформації, на основі яких Ви сформували своє ставлення до ветеранів та ветеранок АТО/ООС? (не більше 3-х варіантів відповіді)

Варіанти відповідей	Усі, %	Вік, років					
		18-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+
Телебачення	56.9	42.5	52.7	54.7*	62.4*	65.0*	70.0*
Із розповідей інших людей	27.4	29.8	24.6	24.8	30.4	26.0	29.6
Особистий досвід спілкування з ветеранами і ветеранками	26.0	28.5*	29.2*	31.0*	24.9*	24.2	14.7
Соціальні мережі та інші інтернет-ресурси	22.6	33.6*	29.9*	26.4*	21.6*	12.1*	4.0
Маю ветеранів/ ветеранок серед родичів і/або друзів	14.4	17.2	17.9	14.9	12.4	11.3	10.7
Преса	8.8	7.1	8.9	8.1	10.9	11.2	6.2
Радіо	6.4	5.9	6.5	7.2	6.1	5.4	7.6
Сам(а) є ветераном АТО/ООС (власний досвід служби в АТО/ООС)	2.3	2.0	2.7	3.6	3.2	1.8	0
Інше	0.2	0	0	0.3	0.4	0.8	0
Складно сказати	7.1	9.5	7.5	5.6	5.1	7.7	6.8
Відмовилися відповідати	3.1	5.3	2.4	2.2	2.7	1.7	4.1

* Статистична значущість на рівні 95%.

Із телебачення як джерела інформації найбільше формують ставлення до ветеранів АТО мешканці сільської місцевості, а також Західний регіон України. Представники міського населення більшою мірою, ніж сільського, користуються соціальними мережами для отримання інформації про ветеранів. Значно більше особистого досвіду спілкування з ветеранами і ветеранками мають мешканці Східного регіону, а також міське населення.

Таблиця 4.2. Назвіть максимум три основі джерела інформації, на основі яких Ви сформувавши своє ставлення до ветеранів та ветеранок АТО/ООС? (не більше 3-х варіантів відповіді)

Варіанти відповідей	Усі, %	Макрорегіони, %				Населення, %	
		Західний	Центральний	Південний	Східний	Міське	Сільське
Телебачення	56.9	62.1*	55.2	57.1	50.8	53.9	63.1*
Із розповідей інших людей	27.4	22.5	22.8	42.6*	21.2	25.1	32.1*
Особистий досвід спілкування з ветеранами і ветеранками	26.0	21.9	25.0	27.4	34.4*	28.4*	21.3
Соціальні мережі та інші інтернет-ресурси	22.6	22.9	22.0	22.4	23.6	26.1*	15.3
Маю ветеранів/ветеранок серед родичів і/або друзів	14.4	16.4*	13.7*	19.3*	3.6	14.2	14.8
Преса	8.8	13.0*	8.6	6.7	4.8	8.8	8.8
Радіо	6.4	10.1*	6.5*	4.9	1.7	6.2	6.8

Варіанти відповідей	Усі, %	Макрорегіони, %				Населення, %	
		Західний	Центральний	Південний	Східний	Міське	Сільське
Сам(а) є ветераном АТО/ООС (власний досвід служби в АТО/ООС)	2.3	2.5	2.9	2.3	1.0	2.6	1.7
Інше	0.2	0	0.4	0	0.5	0.3	0.1
Складно сказати	7.1	3.9	8.2*	6.5	11.2*	7.4	6.4
Відмовилися відповідати	3.1	2.4	5.0*	2.4	0.9	2.3	4.5*

* Статистична значущість на рівні 95%.

1.2.5. Вплив ветеранів на суспільно-політичне життя країни

Лише п'ята частина опитаних (20%) вважає, що після залучення ветеранів АТО до суспільно-політичного життя нічого не зміниться. 23% переконані, що потреби ветеранів будуть більше задоволені, 20% думає, що більше зусиль буде спрямовано на вирішення збройного конфлікту на Сході України. Четверта частина респондентів (жінки більше, ніж чоловіки) не можуть відповісти на це запитання.

Респонденти не дуже підтримують ідею покращення оборонної здатності держави і зменшення рівня корупції у країні після залучення ветеранів до суспільно-політичних процесів. Окрім того, лише 6,5% респондентів обрали відповідь, що силові методи вирішення питань стануть більш поширеними серед активістів суспільних та політичних рухів. Суттєвих вікових відмінностей у відповіді на це питання не було виявлено.

Таблиця 5. **Як, на Вашу думку, вплине залучення ветеранів АТО/ООС до суспільно-політичного життя?** (можливі декілька варіантів відповідей)

Варіанти відповідей (відсортовано за популярністю)	Усі, %	Жінки, %	Чоловіки, %
Потреби ветеранів будуть більше задоволені	22.6	21.5	24.0
Нічого не зміниться	20.4	20.7	20.1
Більше зусиль буде спрямовано на вирішення збройного конфлікту на Сході України	20.0	20.6	19.2
Потреби усіх категорій населення, включно з ветеранами, будуть задоволені	14.5	11.9	17.7*
Покращиться оборонна здатність держави	12.9	12.7	13.1
Зменшиться рівень корупції у державі	12.8	11.9	13.9
Силові методи вирішення питань стануть більш поширеними серед активістів суспільних та політичних рухів	6.5	5.9	7.2
Складно сказати	24.5	27.1*	21.4

* Статистична значущість на рівні 95%.

Думки респондентів про вплив залучення ветеранів АТО до суспільно-політичного життя відрізняються залежно від регіону. Передусім саме респонденти із Східного регіону частіше обирають відповідь «нічого не зміниться»: 38% у порівнянні з 11% Західного

регіону. 40% мешканцям Східного регіону складно відповісти на це питання.

Натомість респонденти із Західного регіону більш оптимістичні щодо результатів залучення ветеранів до суспільно-політичного життя. Близько 30% вважають, що більше зусиль буде спрямовано на вирішення збройного конфлікту на Сході України; 20% думають, що покращиться оборонна здатність держави; 20% вважають, що рівень корупції у державі зменшиться.

Центральний та Південний регіони значно частіше, ніж інші, обирали відповідь про те, що силові методи вирішення питань стануть більш поширеними серед активістів суспільних та політичних рухів.

Мешканці сіл є більш оптимістичними, ніж мешканці міст, щодо результатів залучення ветеранів до суспільно-політичного життя. Сільське населення набагато частіше, ніж міське, обирає відповідь, що потреби ветеранів будуть більше задоволені (27% і 21% відповідно) і що покращиться оборонна здатність держави (15% та 12%).

Таблиця 5.2. Як, на Вашу думку, вплине залучення ветеранів АТО/ООС до суспільно-політичного життя? (можливі декілька варіантів відповідей)

Варіанти відповідей	Усі, %	Макрорегіони, %				Населення, %	
		Західний	Центральний	Південний	Східний	Міське	Сільське
Потреби ветеранів будуть більше задоволені	22.6	25.7*	26.6*	22.4*	7.2	20.8	26.5*
Нічого не зміниться	20.4	10.6	17.5*	25.5*	37.5*	22.0*	17.1

Варіанти відповідей	Усі, %	Макрорегіони, %				Населення, %	
		Західний	Центральний	Південний	Східний	Міське	Сільське
Більше зусиль буде спрямовано на вирішення збройного конфлікту на Сході України	20.0	29.2*	19.8*	18.0*	6.0	18.9	22.2
Потреби усіх категорій населення, включно з ветеранами, будуть задоволені	14.5	16.6*	15.9*	13.3	9.3	15.5	12.6
Покращиться оборонна здатність держави	12.9	19.6*	12.9*	10.2*	4.5	11.8	15.1*
Зменшиться рівень корупції у державі	12.8	19.3*	11.9	10.7	6.2	12.2	14.1
Силові методи вирішення питань стануть більш поширеними серед активістів суспільних та політичних рухів	6.5	4.2	8.2*	8.2*	3.4	6.5	6.3
Складно сказати	24.5	21.8	20.6	24.1	40.3*	25.1	23.3

* Статистична значущість на рівні 95%.

Розділ 2. Ветеранський рух: успіхи та виклики залучення ветеранів до громадського і політичного життя

2.1. Ветеранський рух і ветеранські організації в Україні

Ветеранський рух у радянських і пострадянських суспільствах розглядається насамперед, беручи до уваги досвід як Другої світової війни, так і війни у Афганістані⁸. Однак, у політиках пам'яті поступово з'являється вшанування загиблих і ветеранів АТО. Наприклад, у Дніпрі створено перший в Україні музей «Громадянський подвиг Дніпропетровщини в подіях АТО», який поєднав діяльність традиційної інституції (Історичного музею ім. Д. Яворницького) та ветеранів і волонтерів⁹. Подібні музеї створюються і в інших містах. Наприклад, Музей героїв АТО та Координаційний центр допомоги учасникам АТО та членам їх сімей засновано при вищому навчальному закладі — Криворізькому економічному інституті.

Пам'ять загиблих в АТО вшановується по-різному. Цікавим прикладом є створення Молодіжного центру, до якого долучилися ветерани і націоналістична політична партія «Національний корпус». Зокрема, у Черкасах у приміщенні колишньої тютюнової фабрики створили молодіжний хаб і назвали його на честь загиблого в АТО бійця «Азова» черкащанина Сергія Амброса¹⁰. Роботи з реконструкції приміщення фінансуються з міського бюджету. Лідер «Національного корпусу» Андрій Білецький взяв участь у

8 Sklokina I. Veterans of the Soviet–Afghan War and the Ukrainian Nation-Building Project: From Perestroika to the Maidan and the War in the Donbas // *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society* (Double Special Issue: Back from Afghanistan: The Experiences of Soviet Afghan War Veterans and Martyrdom & Memory in Post-Socialist Space). — 2015. — Vol. 1, no. 2. — P. 133-168.

9 Sklokina I. Вшанування Небесної сотні та загиблих в АТО на Сході та Півдні України // *Historians*, 3 листопада 2018 р. // historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya

10 У Черкасах молодіжний центр назвали іменем загиблого бійця АТО // *Укрінформ*, 19 лютого 2019 р. // ukrinform.ua/rubric-regions

відкритті «Ambros hub», про що написано в агітаційній передвиборчій газеті партії¹¹.

На сайті Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників АТО розміщено **Перелік всеукраїнських громадянських об'єднань ветеранів війни та АТО**¹². Станом на 2019 рік існує 55 об'єднань, серед яких Громадська спілка «Всеукраїнське об'єднання учасників бойових дій та волонтерів АТО», Громадська спілка «Всеукраїнська асоціація ветеранів Афганістану та АТО», Всеукраїнська громадська організація «Українська асоціація інвалідів АТО», Всеукраїнська громадська спілка «Спілка ветеранів війни з Росією», Об'єднання дружин і матерів бійців учасників АТО, Всеукраїнська організація «Об'єднання добровольців»¹³ та інші. Окрім всеукраїнських громадських об'єднань на кшталт Спілки учасників АТО України¹⁴ чи Об'єднання дружин і матерів бійців учасників АТО¹⁵, діють також і регіональні осередки, наприклад, Київська міська спілка ветеранів АТО¹⁶.

Ветеранські громадські організації працюють у **таких сферах**: допомога в отриманні пільг для ветеранів АТО/ООС та їхніх сімей, психологічна і фізична реабілітація ветеранів, навчання психологів для роботи з ветеранами, національно-патріотичне виховання молоді, навчання з надання першої допомоги, охорона громадського порядку, культурна дипломатія та інших.

Діяльність багатьох ГО ветеранів АТО/ООС розвивається у співпраці з державою. Частково це пов'язано з тим, що їхня робота фінансується здебільшого з національного або з місцевих бюджетів.

11 Національний корпус, №4, квітень 2019 р.

12 Перелік всеукраїнських громадянських об'єднань ветеранів війни та АТО (4 березня 2019 р.) // Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції // dsvv.gov.ua/zvyazky-z-hromadskistyuu

13 Об'єднання добровольців // dobrovoltsi.org.ua

14 Спілка учасників АТО України // fb.com/uaatoua

15 Об'єднання дружин і матерів бійців учасників АТО // fb.com/familyato

16 Київська міська спілка ветеранів АТО // fb.com/veteranato

Опитані організації ветеранів АТО/ООС отримують фінансування від Міністерства молоді і спорту на виконання проєктів у рамках їхніх програм (як, наприклад, дитячі табори та заходи з національно-патріотичного виховання). За державні кошти також проводяться заходи з вшанування пам'яті загиблих воїнів тощо.

Географічний розподіл ветеранських організацій залежить також від рівня мілітаризації області. Оксана Гаврилук зазначає з цього приводу: *«Якщо брати до уваги Житомирську область, то це найбільш мілітаризована область, тому що там є три великі бригади, командування ДШВ. Це і Миколаївська область, яка також має три великі бригади: 79-та, командування ВМС тощо. Там на запит реагують громадські організації, ветеранські організації»*¹⁷.

Леся Василенко у своєму виступі 31 травня 2019 року назвала кількість ветеранських організацій — усього їх 1200. Проте відкритим залишається питання ефективності діяльності великої частини з них, адже деякі організації швидко припиняють своє існування.

2.2. Правові аспекти становища ветеранів

Правові рамки щодо регулювання становища ветеранів в Україні існували із початку 1990-х років завдяки ветеранському афганському руху. Зокрема, **Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»** було прийнято ще в 1993 році¹⁸. Згідно із статтею 4 цього закону, до ветеранів війни належать учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та учасники війни. Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи у бойових діях на території інших держав. У цьому законі передбачена низка соціальних гарантій для ветеранів, зокрема, у сферах соціального забезпечення та трудових гарантій, проїзду,

17 Інформацію отримано на зустрічі з Міністерством у справах ветеранів України 19 квітня 2019 р.

18 Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» №3551-ХІІ від 22 жовтня 1993 р. // Верховна Рада України // zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12

медичного забезпечення, житлово-комунальних послуг та житлового (земельного) забезпечення, освіти, податкових пільг тощо.

5 грудня 2018 року Кабінет Міністрів України затвердив **Державну цільову програму** з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпечення їхнього проведення до 2022 року¹⁹.

Правозахисники виокремлюють такі проблемні аспекти, які пов'язані із роботою з ветеранами АТО²⁰: неузгодженість законодавчого та підзаконного рівня регулювання (цей недолік обмежує функціональні можливості державного апарату, окремі елементи якого починають вступати у суперечки, які пов'язані з розподілом повноважень та компетенції); байдужість до особистої долі (цей аспект має суб'єктивний характер і залежить від зацікавлення особи у вирішенні власних соціальних, психологічних, матеріальних та інших проблем); правова необізнаність (дуже часто внаслідок небажання впливати на ситуацію особа не цікавиться тими правами, які їй надані державою); психологічна травма (зумовлює психологічну апатію, втрату мотивації).

19 Постанова Кабінету Міністрів України №1021 від 5 грудня 2018 р. «Про затвердження Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року» // zakon.rada.gov.ua

20 Механізми захисту прав ветеранів та учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей: методичні рекомендації. Україна, м. Дніпро, Громадська організація «Правозахисна Група «СІЧ»». 2017 р. — С. 6 // sich-pravo.org/wp-content/uploads/2018/05/MetaDychka_2017-11-20.pdf

У контексті тих реформ, які проводить Міністерство охорони здоров'я, санітарно-курортного лікування як такого не передбачено²¹. Будуть створені радше центри відновлення здоров'я з можливістю впровадження певних механізмів соціалізації. У центрах також надаватимуть психологічну допомогу, можливо, за принципом «рівний-рівному».

2.3. Становище ветеранів АТО у дослідженнях і дискусіях

У науковій літературі становище ветеранів аналізується насамперед з точки зору їхнього правового статусу та можливостей отримання державних пільг. Наприклад, Наталя Кулак розглядає питання **правового статусу добровольчих формувань в Україні**²². Особливу увагу привертає вивчення волонтерського руху, який пов'язаний із війною²³.

Окреме питання дискусій стосується теми **довіри до ветеранів АТО**. Як зазначила на зустрічі в Міністерстві у справах ветеранів заступниця міністерки Оксана Гаврилюк: «Такого високого рівня довіри до військових не було ніколи. На відміну від рівня довіри до ветеранів, який дуже низький». Справді, як свідчать соціологічні дані 2017 року, українська молодь на третьому місці за довірою серед інститутів обрала армію (після церкви і волонтерських рухів)²⁴.

Деякі проблеми ветеранів АТО були вивчені у 2016 році в рамках соціологічного дослідження, проведеного Факультетом соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

21 Інформацію отримано на зустрічі з Міністерством у справах ветеранів України 19 квітня 2019 р.

22 Кулак Н.В. Актуальні питання правового статусу добровольчих формувань в Україні // Часопис Київського університету права. — 2016. — №4. — С. 84-88.

23 Stepaniuk N. Lives Punctuated by War: Civilian Volunteers and Identity Formation amidst the Donbas War in Ukraine. PhD thesis. — University of Ottawa, 2018.

24 Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування / ред. К. Зарембо. — К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2017. — С. 23

за ініціативи Благодійного фонду ветеранів війни та учасників АТО²⁵. Було опитано близько 1000 ветеранів АТО, які мешкають у м. Києві, Київській, Кіровоградській, Запорізькій, Рівненській і Одеській областях. Серед **проблем, які турбували ветеранів АТО**, варто виокремити фінансові труднощі, відсутність власного житла, порушення їхніх прав на соціальні гарантії, незадовільна державна політика, проблеми зі здоров'ям та бюрократія державних органів при оформленні пільг. Дослідниці із КНУ ім. Т. Шевченка також зауважили: «Більше половини ветеранів, які брали участь в активних бойових діях, помічають погіршення стану здоров'я внаслідок перебування в АТО, але разом із тим, незважаючи на складність умов, 53% опитаних орієнтовані на продовження військової кар'єри»²⁶. Важливо зазначити, що, згідно з результатами опитування, «учасники АТО, які користувалися державними програмами, здебільшого задоволені»²⁷.

В Ужгороді у 2018 році у нерепрезентативному опитуванні військовослужбовців Збройних Сил України та інших силових структур, звільнених у запас, а також члени їхніх сімей, котрі беруть участь у проекті з професійної підготовки «Україна-Норвегія», були виявлені проблеми ветеранів²⁸. Зокрема, респонденти

25 Звіт за результатами соціологічного дослідження «Проблеми ветеранів АТО» / Факультет соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Благодійний фонд ветеранів війни та учасників АТО. — К., 2016. — 77 с.

26 Харченко О., Мраморова О. Проблеми ветеранів антитерористичної операції на Сході України // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». — 2016. — Том 37. — С. 123.

27 Берездецька Л. Особливості користування державними програмами демобілізованими учасниками АТО в українському суспільстві // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. — 2016. — Випуск 1-2 (29-30). — С. 30-38.

28 Жиленко Р.В. Дослідження основних потреб учасників АТО та членів їх сімей в соціальних послугах // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». — 2018. — Випуск 1 (42). — С. 68-73.

визнали «негативний вплив бойового досвіду на їхнє теперішнє життя. Відповідно до оцінки самих ветеранів, він проявляється у наступних сферах (у порядку від найсильнішого до найменшого): стан здоров'я, матеріальний добробут, соціальне життя, зайнятість і сімейні відносини»²⁹.

Як зазначено у методичному посібнику ЗСУ «Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення» (2017): «У значної частини військовослужбовців Збройних Сил України, які постраждали в результаті участі в збройному конфлікті, спостерігаються психогенні розлади»³⁰.

Неурядові організації і ті, хто працюють з ветеранами АТО із надання соціальних послуг, висловлюють занепокоєння щодо **випадків домашнього насильства через ПТСР серед ветеранів АТО**³¹. Окрім того, спеціальну моніторингову місію ОБСЄ також проінформували про «кілька випадків насильства в сім'ї, пов'язаних зі стрілецькою зброєю або зброєю, включаючи гранати, які, ймовірно, привезені із зони конфлікту»³². До проблеми насильства в сім'ях учасників АТО звертала увагу Ірина Виртосу — журналістка і правозахисниця, координаторка інформаційної кампанії «Війна, яка не відпускає». Вона зазначає: «Насильство в сім'ях учасників АТО — тема-табу чи проблема, про яку варто голосно говорити? Для держави поки що це незручна проблема»³³. Правозахисниця наголошує: «Наша мета — не звинувачувати військових, а найперше інформувати жінок про існуючу проблему, чому не варто

29 Там само. — С. 71.

30 Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. — К.: НДЦГПЗСУ, 2017. — С. 4.

31 Gender Dimension of SMM Monitoring. Thematic Report. 1 January 2017 — 1 November 2018. OSCE, Special Monitoring Mission to Ukraine, December 2018. — P. 14-15.

32 Там само. — С. 15.

33 Війна, яка не відпускає. Триває кампанія проти насильства над жінками учасників АТО // Центр інформації про права людини, 26 травня 2016 р. // humanrights.org.ua

мовчати і як діяти. А також привернути увагу інших громадян і громадянок, які стають свідками насильства. Ми прагнемо проблему насильства в сім'ях АТО вивести з тіні, щоб про це говорили не тільки на закритих експертних зустрічах і «на кухні», а в ЗМІ, публічних просторах, у школах»³⁴.

Серед маловидимих і обговорюваних проблем — **самогубства серед ветеранів АТО**. У матеріалі «Німецької хвилі» за квітень 2018 року надано статистичні дані про те, що «загалом з 2014 року понад тисячу українських військових, які брали участь у бойових діях на Донбасі, наклали на себе руки через наслідки посттравматичного синдрому (ПТСР)»³⁵.

2.4. Стереотипи й образ ветеранів у ЗМІ

Героїзація та стигматизація — два протилежні образи ветеранів АТО, які використовуються у ЗМІ. Героїзація притаманна радше військовим, які перебувають на передовій в АТО. Натомість стигматизація — це образ тих, які повернулися після війни додому.

Образ ветеранів у ЗМІ досить часто є гомогенним, причому негативним. Івона Костина, заступниця керівника громадської організації «Побратими», яка займається психосоціальною адаптацією ветеранів, стурбована негативним образом ветеранів АТО у ЗМІ: «Щоб зрозуміти проблему сприйняття ветерана в суспільстві, Івона пропонує вписати в пошук зображень у Google «ветеран АТО»: часто бачимо пияка чи дебошира, тобто образ, який ветеранам створює російська пропаганда, і в результаті негативний контекст переважає над позитивним»³⁶. Ветерани також вказують на негативні аспекти образу ветерана в українських ЗМІ і пов'язують це із залежністю українських медіа і політичними маніпуляціями:

34 Там само.

35 Магазова А. Суїциди серед військових і ветеранів АТО: що відомо? // Німецька хвиля, 27 квітня 2018 р. // dw.com/uk

36 Чабарай Г. На чужих помилках. Світовий досвід адаптації ветеранів // Тиждень, 17 листопада 2017 р. // tyzhden.ua/Society/204097

«Просто не треба тупо ставити всіх під одну «гребенку». А мас-медіа це робити легше. І вони маніпулюють думкою людей. Сьогодні треба атошників хороших. Завтра атошник заважає, щось добивається, десь давить — значить, він поганий. Люди, обходьте їх стороною, бо цей дурачок контужений. ... Правильно, тому що у нас в «медиа независимых нет, ничьих, да» (фокус-група, Житомир).

Один із засновників ветеранського бізнесу Леонід Остальцев зазначає про себе і побратимів: «Ламаємо стереотипи про те, що ветерани — це якісь скажені»³⁷. Колишній боєць, а наразі підприємець згадує соціальний бізнес «Veterano group», адже «10% від прибутку усіх компаній йдуть на благодійність: ми купуємо подарунки на день народження для дітей, чії батьки полягли на Сході»³⁸.

Щоб показати радше позитивний образ ветерана АТО, з деякими ветеранами і ветеранками, часто відомими через участь у певних проектах (політичних, спортивних тощо), беруть інтерв'ю. Наприклад, проект «Вибори вибори» «Української правди» зяв інтерв'ю у Юрія Дмитренка, бронзового призера «Ігор героїв»³⁹.

«The Ukrainians» має проект #Захисниці. Наприклад, одна із публікацій присвячена Ляні Кромбет, старшій стрільчині Батальйону оперативного призначення резервістів імені Героя України генерала Сергія Кульчицького⁴⁰.

Серед відомих публічних ветеранів варто також зауважити «Кіборга» Олександра Терещенка, який був удостоєний звання «Городнянин року» в номінації «ЗМІ»⁴¹. В інтерв'ю для «Радіо свобода»

37 Леонід Остальцев, Veterano Group: «Ламаємо стереотипи про те, що ветерани — це якісь скажені» // На часі, 7 серпня 2018 р. // nachasi.com/2018/08/07/veterano-story

38 Там само.

39 Суха Н. Ветеран АТО Юрій Дмитренко: «Ми самі створюємо героїв, а потім в них розчаровуємося» // Українська правда, 18 липня 2018 р. // vyborypravda.com.ua/articles/2018/07/18/7149697

40 Патрікеєва Н. Ляна, стрілець // The Ukrainians, 8 березня 2019 р. // theukrainians.org/lyana-strilets

41 Терещенко Олександр // Вікіпедія // uk.wikipedia.org

Олександр, який є автором книги «Життя після 16:30», зазначає: «Бачу сенс життя у тому, щоб приносити користь людям»⁴².

На телеканалі «24» Леонід Остальцев веде передачу «Veterano блог». 27 липня 2019 року⁴³ він перерахував ветеранів і ветеранок, які пройшли до Верховної Ради України у результаті позачергових парламентських виборів. Доброволець Національної гвардії Єгор Чернев та Герой України Ігор Герасименко пройшли за списками партії «Слуга народу». Партія «Європейська солідарність» мала 8 ветеранів у своїх списках, але до ради пройшли тільки двоє: засновниця і командирка медичного батальйону «Госпітальєри» Яна Зінкевич і командир десантно-штурмових військ ЗСУ Михайло Забродський. Від партії «Голос» пройшов боєць спецпідрозділу СБУ «Альфа» Роман Костенко.

2.5. Міністерство у справах ветеранів: співпраця і ставлення

Міністерство у справах ветеранів України⁴⁴ створене наприкінці 2018 року. Воно є «головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності (далі — ветерани), членів сімей ветеранів та осіб, на яких поширюється чинність»⁴⁵.

Раду ветеранів засновано як дорадчий орган при Міністерстві ветеранів України, куди входять делегати від кожної області і доносять проблемні питання «знизу догори». Тобто ця Рада ветеранів

42 Терещук Г. Бачу сенс життя у тому, щоб приносити користь людям — «кіборг», автор книжки Олександр Терещенко // Радіо свобода, 6 травня 2019 р. // radiosvoboda.org/a/29924677.html

43 Veterano блог, 27 липня 2019 р. // Телеканал «24» // 24tv.ua

44 Міністерство у справах ветеранів України // mva.gov.ua/ua

45 Постанова Кабінету Міністрів України №1175 від 27 грудня 2018 р. «Про положення про Міністерство у справах ветеранів України» // Міністерство у справах ветеранів // mva.gov.ua/ua/pro-ministerstvo/polozhennya

розділена на робочі групи за напрямками. Вікторія Шинкаренко із Рівного — єдина делегатка-жінка від Ради ветеранів України⁴⁶. Заступниця міністерки у справах ветеранів Оксана Гаврилук коментує відбір людей до цієї структури: *«У нас на сайті проголосувало майже 22000 людей. Ми пішли за принципом, що представників у Громадську раду мають обирати ті люди, для яких вони працюють уже достатньо довгий час. Ми охопили більшу половину України. Туди ввійшли представники 15-ти областей. І це представники організацій, які працюють і з родинами загиблих, і ветеранські, і громадські організації. Багато з них давно працюють за напрямками. Вони досить швидко самоорганізувалися, розділилися на робочі групи і працюють за напрямками, які вписуються в положення про Міністерство у справах ветеранів»*⁴⁷.

З Міністерством у справах ветеранів України усталеної співпраці ще немає, оскільки міністерство нещодавно створене і обмежене в ресурсах. Проте ветеранські організації представлені у Громадській раді при міністерстві та беруть активну участь в формуванні його роботи. Опитані ветерани демонструють здебільшого лояльне ставлення до Міністерства у справах ветеранів.

Їхнє ставлення базується на трьох аспектах:

1) відсутності досвіду співпраці з міністерством (відповідно і відсутності негативного досвіду);

2) переважно прихильному ставленні до міністерки у справах ветеранів Ірини Фріз, її публічності, збору інформації про потреби ветеранів у них самих та звітування про зроблену роботу;

3) позитивному ставленні до заявлених цілей і завдань міністерства.

«Нейтральне ставлення. Мені подобається Ірина Фріз у тому розумінні, коли ми зустрічалися, говорили, я побачила, що вона

46 Склад Ради ветеранів // Міністерство у справах ветеранів України // mva.gov.ua/ua/dlya-gromadskosti/rada-veteraniv/sklad-radi

47 Інформацію отримано на зустрічі з Міністерством у справах ветеранів України 19 квітня 2019 р.

нормальна. Ось, але якихось інших... І дій позитивних чи негативних — невідомо» (Респондент 10).

«Я не стежу за Міністерством ветеранів. Ну, якщо зробили, то мабуть, це добре. Але я конкретно цього не відчув» (Респондент 3).

«Чесно, взагалі не знаю, хто ті люди і чим вони збираються займатися, і що вони роблять. Тому що вони ходять лише заявляють, заявляють, заявляють, все типу класно, відвідують там якісь виставки, презентації, форуми і так далі. Але, в принципі, якихось конкретних дій від них я ще не побачила» (Респондент 8).

«Поки що там на рівні меседжів, на рівні того, що задекларовано, головний такий проект, який хоче зараз здійснити міністерство — це електронний реєстр ветеранів і видача кожному ветерану електронної картки, де було б записано його участь, його пільги, і, скажімо, щоб не треба було йти за довідкою кожен раз, щоби в якійсь державній структурі могли зчитувати цю картку і автоматично там бачити, які пільги у цієї людини і на що вона може претендувати, щоб забрати ці бюрократичні моменти. Це дуже би спростило життя простому ветерану, тому що за кожною річчю, куди йому треба звернутися, треба наново брати купу довідок... І ми б це систематизували, побачили б точно, скільки ветеранів і скільки хворих, скільки поранених. Це так би дуже впорядкував би цей електронний реєстр всю цю картину з ветеранами. Ну, і в загальному — вони підтримують конкурс проектів, кажуть, що не буде повернення назад до всіх цих, беруть західні зразки, спілкуються зі Сполученими Штатами, з їхнім Міністерством ветеранів, із західними, з хорватським, з іншими. Тобто зараз позитивно. Наскільки воно зміниться після парламентських виборів? Цього ніхто не знає» (Респондент 17).

Перспектива зміни уряду і міністра у справах ветеранів сприяє більш обережному ставленню до міністерства.

Від Міністерства у справах ветеранів очікують налагодження системи надання послуг із реабілітації та реінтеграції ветеранів та покращення їхньої доступності і якості, формування позитивного образу ветерана. Серед основних очікувань від Міністерства у

справах ветеранів, ветерани назвали такі: працевлаштування, соціалізація, психологічна реабілітація, фізична реабілітація, пільги, законодавчі зміни, координація ветеранських заходів всеукраїнського масштабу, співпраця з ветеранськими спілками і ГО, регіональні представництва, електронний реєстр ветеранів, фінансування ветеранських проєктів, надання статусу УБД тим, хто не може його отримати, формування образу ветерана у ЗМІ, культурні проєкти тощо:

«Говорити в мас-медіа, робити культурні проєкти. В нас люди втомилися від негативних новин, потрібно заповнювати простір чимось позитивним. Тобто це мають бути якісь знайомства, культурні, освітні проєкти також із залученням дітей, тому що важливо, щоб діти спілкувалися з ветеранами і розуміли, що в нас відбувається і для чого це відбувається — для того, щоб у нас не проходили ось ці всі замовні політичні і дезінформаційні такі речі, які відбувалися у 2014-му — 2015-му активно» (Респондент 4).

«Соціалізація. Я занадто часто бачив, що ветеран... Ну, це я, в мене такий спосіб мислення, що я знайду собі роботу. А так хлопці повертаються додому — і що їм робити? Ось один побратим у мене з Одеси. Він пошукав, пошукав роботу, як боєць, оскільки він народжений бійцем, все життя таке вів... По охоронних фірмах і так далі, але реально з його схильностями і талантами, грошей зовсім копійки платять за те. Він не готовий за копійки стерегти якісь об'єкт. Якийсь кримінал він теж не хотів. Ну, пішов далі воювати, посидів пару місяців, хоча він думав, що з кінцями повертається, і знову поїхав на фронт. Якось їх соціалізувати, знайти роботу по спеціальним програмам, окремим програмам шукати роботу, де люди, які готові застосовувати фізичну силу, готові ризикувати, змогли би себе знайти в мирному житті. Оця проблема постане рано чи пізно гостро, причому дуже гостро. Зараз це ще нічого, в подальшому це буде жорсткіше. Тому ось оцей момент особливо важливий» (Респондент 16).

Ветерани не задоволені якістю надання послуг для них Міністерством соціальної політики та іншими профільними міністерствами,

тому очікування від нового міністерства високі й більш чіткі, зважаючи на попередній негативний досвід:

«Хотілося, щоб все ж таки вони забрали на себе і соціальну сферу, адаптацію і забрали у департаменту, точніше у Міністерства соціальної політики функцію і оздоровлення і всього іншого, тому що Міністерство соціальної політики сто відсотків не справляється з цим, і коли там приходиш в управління соціального захисту і питаєш, які путівки є, то вони дуже так негарно, скептично на тебе дивляться і пропонують якісь там місцеві, я не знаю... Вони взагалі не справляються. Знов-таки, це, можливо, мій певний якийсь досвід у певній адміністративно-територіальній одиниці, можливо, десь по інших областях, у іншому місті — це по-іншому, не знаю» (Респондент 18).

«Це має бути, по суті, майже недержавна структура, яка робить щось для ветеранів, а більше ветеранська структура, яка є у владі» (Респондент 10).

2.6. Мотивація ветеранів до громадської і політичної діяльності

Серед причин залучення ветеранів та ветеранок до громадської і політичної діяльності можна виокремити особисті та суспільні. До особистих причин відносяться: 1) бажання бути в колі «своїх» — серед однодумців і людей із подібним досвідом, що зазвичай є першою причиною вступу до ветеранської спілки чи організації, але не основною причиною, щоб займатися громадською діяльністю; 2) бажання реалізувати себе у громадській або політичній діяльності; та 3) почуття обов'язку:

«Патріотизм, почуття обов'язку.... Ні, вони не формують, у них просто на рівні інстинктів. Я маю певні обов'язки перед Батьківщиною. Якщо вона розпадається, як я можу в стороні стояти? Я маю хоч якось себе проявити. Тобто от таке — на рівні почуттів. Почуття обов'язку, я думаю, їх мотивує. Звичайно, ми говоримо про хороших ветеранів» (Респондент 16).

До соціальних причин належать: 1) бажання допомоги ветеранам отримати послуги і пільги, гарантовані їм державою, а також інші необхідні ветеранам послуги, пов'язані з реінтеграцією в мирне життя та 2) бажання змінювати суспільство і країну на краще.

Ідучи в політику, ветерани здебільшого мотивовані бажанням змін у державі і вони прагнуть ініціювати їх та втілювати:

«Мотивує те, що ми боролися за кращу країну. І після того, як уже поборолися на фронті, приходиш, не бачиш змін, ти думаєш: «Що не так? Я не просто так там втрачав побратимів, посестер і бачив купу всього, чого я не мав бачити, для того, щоб тут нічого не змінилося». І просто закатаєш рукава і працюєш, змінюєш» (Респондент 4).

Існує думка, що громадський чи політичний активізм ветеранів — це продовження боротьби, перенесення поля бою з фронту в кабінети. Опитані нами ветерани, які успішно займаються громадською діяльністю і є членами діючих громадських організацій або почали політичну кар'єру, мають активну громадянську позицію і багато хто з них займалися громадською діяльністю також і до війни. Досвід, отриманий на війні, підсилює їхню мотивацію до подальшого громадського чи політичного активізму, суспільних змін, надає нові знання і навички.

Опитування ветеранів також показало, що неякісне надання послуг, передбачених саме для ветеранів, не є єдиною рушійною силою для ветеранського руху і створення ветеранських організацій. Боротьба з неякісним наданням послуг (або їхньою відсутністю) перебуває у фокусі багатьох (чи не усіх) організацій, але не для всіх вона є основною метою. Багато з опитаних ветеранів бачать сенс своєї громадської і політичної діяльності більш глобальним. Це і повна інтеграція ветеранів у суспільство, фінансова і особиста реалізація, успішність, а також і більш масштабні цілі: підвищення рівня безпеки в суспільстві, покращення економічного становища у країні, підвищення рівня освіти, виховання певних моральних цінностей, ефективна робота державних інституцій — тобто розвиток суспільства і держави загалом.

Також респонденти розрізняють ветеранські організації, які працюють над покращенням доступу ветеранів до соціальних та медичних послуг, та організації, які декларують такі цілі, але реально є радше тимчасовими формальними структурами, метою яких є збагачення за рахунок привласнення державних коштів на фінансування ГО або отримання матеріальних благ (земельних ділянок та житла). На думку опитаних, такі ГО псують репутацію ветеранського руху і не є репрезентативними щодо ветеранських ГО загалом. Подібні громадські організації і спілки, метою яких є матеріальне збагачення окремих її членів, зазвичай існують недовго. Вони також впливають на статистику, дещо завищуючи реальні показники ветеранських ГО.

Фактично незадовільна робота держави на національному і місцевому рівнях, а також бажання налагодити цю роботу є основною рушійною силою участі ветеранів у громадських і політичних рухах. Громадські організації ветеранів АТО співпрацюють з державою, а іноді і замінюють послуги держави, наприклад, сприяють працевлаштуванню ветеранів, їхній реабілітації та реінтеграції тощо, компенсуючи недостатню якість або кількість надаваних ветеранам послуг.

Розділ 3. Історії успіху: ветеранські проекти та особисті перемоги ветеранів і ветеранок

3.1. Ветеранські проекти і підтримка ветеранів

Про досвід провадження проектів у США за типом «рівний рівному» говорить заступниця міністерки у справах ветеранів Оксана Гаврилук: *«Там, коли ветерани поверталися після В'єтнамської війни, у них був страшенний рівень недовіри до державних інституцій і вони зіткнулися навіть із тим, що ветерани не хотіли йти до державних ветеранських шпиталів — вони не довіряли державі навіть у цьому. Тоді американці почали створювати такі ветеранські центри підтримки, де ветерани працювали з ветеранами,*

додавали туди різні послуги, а потім уже приєднували їх до ветеранських шпиталів, що дало можливість залучити масово ветеранів, дружин, їхні сім'ї й почати активно працювати. Наше завдання — залучити ветеранську спільноту до роботи в цьому ветеранському просторі й навчити, тому що ветеран, який зустрічає тих, хто захотів прийти у ветеранський простір, має бути своєрідним психологом. І, повірте, це зробити дуже непросто. Знайти серед ветеранів достатньо вмотивованих людей для повсякденної роботи зі своїми демотивованими побратимами — дуже непросто»⁴⁸. Подібна проєкти також є і в Україні, як-от, «Побратими»⁴⁹ — соціальна адаптація ветеранів за принципом «рівний рівному».

Міжнародна організація з міграції (МОМ), її Представництво в Україні, за фінансової підтримки Європейського Союзу оголосила конкурс для громад Київської, Дніпропетровської та Львівської областей⁵⁰, зацікавлених в участі у проєкті «Підтримка реінтеграції ветеранів конфлікту на Сході України та їхніх сімей»⁵¹. Мета цього проєкту — допомагати Уряду України у наданні допомоги ветеранам конфлікту на Сході України та їхнім родинам задля ефективної реінтеграції до цивільного життя, а також сприяти активній участі в соціально-економічному розвитку громад. Центр зайнятості вільних людей став виконавчим партнером проєкту⁵².

48 Оксана Гаврилюк, полковник запасу, заступник міністра у справах ветеранів: «Наше міністерство — це величезний волонтерський офіс» // Укрінформ, 31 травня 2019 р. // ukrinform.ua

49 Побратими // fb.com/pobratymy.training

50 Пілотні області України для реалізації проєкту були відібрані на основі даних, наданих Міністерством соціальної політики України щодо областей, у яких зареєстрована найбільша кількість ветеранів збройного конфлікту на Сході України.

51 Міжнародна організація з міграції (Представництво в Україні) // iom.org.ua

52 Центр зайнятості вільних людей // fb.com/czvl.staff/posts/2269874013079935

Одним із компонентів проекту є психосоціальна допомога ветеранам та підтримка соціального згуртування у громадах. Передбачено такі види діяльності:

- проведення тренінгів із соціального згуртування, інтеграції; залучення коштів для розвитку громади, а також підготовки грантових проектів із соціального згуртування в громадах;
- надання грантів кожній ініціативній групі в громаді (усього 60 громад у трьох областях України) розміром до 12000 євро для впровадження проектів із соціального згуртування та залучення усіх груп населення до активної участі на рівні громади шляхом реалізації соціальних, культурних, освітніх, спортивних та інших ініціатив;
- надання кваліфікованої психологічної підтримки ветеранам збройного конфлікту на Сході України та їхнім родинам (індивідуальні та групові консультації тощо).

На сайті ГО «Юридична сотня» (ЮС)⁵³ розміщені пам'ятки з інформацією про соціальні послуги для ветеранів. ЮС проводить тренінги, присвячені заснуванню й діяльності ветеранських громадських організацій⁵⁴. Підтримка від юристів і адвокатів була величезною (близько 350 волонтерів). Але чим довше триває конфлікт, тим менший волонтерський ресурс. Юристів-волонтерів ставало все менше і кількість тих, хто бажав взяти довгострокові справи зменшувалася. У 2019 році Гаряча лінія почала надавати консультації. У 2016 році в ЮС з'явився новий напрямок — юридично-аналітичний центр, котрий займається реєстрацією і просуванням законодавства. Освітній напрямок, Школа ЮС, поширює знання з юридичних питань. Влітку 2019 року школа проводиться для тих, хто хоче працювати у місцевому самоврядуванні.

Існує також чимало ініціатив підтримки ветеранів і ветеранок АТО: Національна кампанія подяки військовим, ветеранам

53 Юридична сотня // legal100.org.ua

54 Правила діяльності ветеранських організацій // Юридична сотня // legal100.org.ua/events/pravila-diyalnosti-veteranskih-organizatsiy

та ветеранкам «Завдяки тобі»⁵⁵, Центр соціальної адаптації ветеранів АТО та їхніх сімей «Поруч»⁵⁶ («Студена», м. Краматорськ), Безкоштовний магазин одягу для сімей загиблих та поранених учасників АТО⁵⁷ (м. Дніпро), залучення ветеранів до державної служби (підтримка навчання на магістерській програмі із публічного адміністрування в НаУКМА⁵⁸) та багато інших. Проект «За ветеранів до влади!» (За ВДВ!)⁵⁹ мав на меті підготувати ветеранів до роботи на посаді держслужбовців та інтегрувати їх у органи виконавчої влади. Для цього у Києві та Краматорську почали працювати навчальні центри для ветеранів, які діють і як кадрові агенції. При зарахуванні на навчання з ветеранами працює також фахівець із профорієнтації, який, вивчивши досвід та зацікавлення кандидата чи кандидатки, видає аналітичну довідку про його/її оптимальну спеціалізацію. Як зазначила Оксана Гаврилюк про ситуацію із подібним проектом у США: «У них там є близько 30 і навіть більше відсотків ветеранів, які ідуть на державну службу після того, як вони звільняються з армії»⁶⁰.

«Без броні» — єдина база перевірених центрів допомоги учасникам АТО⁶¹, а також всеукраїнський проект, спрямований на психосоціальну допомогу військовослужбовцям після АТО, надання їм кваліфікованої юридичної і психологічної інформаційної підтримки.

55 Завдяки тобі // fb.com/zavdyakytobi

56 Центр соціальної адаптації ветеранів АТО та їхніх сімей «Поруч» // Studena // studena.org/tsentr-sotsialnoyi-adaptatsiyi-veteraniv-ato-ta-yih-simej-poruch

57 ГО «Підтримати легко» (Безкоштовний магазин одягу для сімей загиблих та поранених учасників АТО) // fb.com/pidtrimati

58 Стипендії для навчання за магістерською програмою «Публічне управління та адміністрування» у КМА // Національний університет «Києво-Могилянська академія» // ukma.edu.ua

59 За ветеранів до влади! // fb.com/za.veteraniv.do.vlady

60 Інформацію отримано на зустрічі з Міністерством у справах ветеранів України 19 квітня 2019 р.

61 Без броні // bezbroni.net

Серед **проблем пошуку ветеранів** для залучення у проекти виокремлюють труднощі пошуку ветеранів у регіонах (у Києві це зробити значно простіше); брак мотивації: не всі доводять справу до кінця (готові приділяти час навчання); не всі приходять на безкоштовні заходи (реєструються і не відвідують).

3.2. Повернення ветеранів до мирного життя: працевлаштування, освіта, творчість

Сервіс із координації бізнесу ветеранів⁶² має чимало прикладів залучення ветеранів до бізнесу. «Ветерано кава»⁶³, «Ветеранпром»⁶⁴, будівельні кооперативи і будівельний бізнес — це лише деякі приклади працевлаштування ветеранів і започаткування бізнесів, які є також і соціальними.

Центр зайнятості вільних людей⁶⁵ — це організація, яка створена в 2014 році та працює із вразливими групами людей. Один із напрямків діяльності, «Воїну — гідна праця»⁶⁶, створений у 2015 році. Головна мета — робота з ветеранами та їхніми сім'ями (професійні консультації, профорієнтація, програми навчання і розвитку, перекваліфікація, розвиток підприємництва, бізнес-інкубатор, менторська програма, консультації психолога). Серед успішних прикладів можна назвати такі: неформальні розмови із психологом про подальшу самореалізацію «Чашка кави із психологом для ветерана», Дмитро Крикун «Кіборг-масаж», менторська підтримка з боку успішних ветеранів Донецької і Луганської областей, Ветеранський networking, робота із роботодавцями (напрацювання лояльних і дружніх роботодавців), Всеукраїнська інформаційна кампанія «Захоплені життям. Історії успіху ветеранів АТО». Понад 30% ветеранів хочуть змінити професію через

62 Veterano Service // veterano-service.com

63 Veterano Coffee // fb.com/veterano.coffee

64 Ветеранпром // fb.com/Ветеранпром-1364157353643908

65 Центр зайнятості вільних людей // czvl.org.ua/blog

66 Воїну — гідна праця // Центр зайнятості вільних людей // czvl.org.ua/blog/work4warrior

переоцінку цінностей. Ветерани прагнуть бути серед своїх, тому варто розвивати ветеранський бізнес, який допомагає ветеранам, — особливо на початку.

Трапляються випадки **використання військової професії у цивільному житті**. Зокрема, йдеться про те, як водій безпілотників працює в аграрній сфері, використовуючи свої навички.

Програма з підприємницької діяльності для ветеранів АТО/ООС Київської школи економіки⁶⁷ розрахована на 2,5 місяців інтенсивного навчання основ планування, маркетингу, фінансів, управління персоналом та продажів. Уже відбулося 3 хвили проекту. Окрім того, надаються гранти на професійну освіту ветеранів від МОМ⁶⁸, проводяться курси професійної перепідготовки для учасників АТО⁶⁹. Міжнародний фонд соціальної адаптації оголошує набір військовослужбовців, а також членів їхніх родин на курс «Менеджер туристичної та готельно-ресторанної сфери». Навчання відбуватиметься на базі Ужгородського національного університету.

Важливий аспект залучення — це навчання ветеранів соціально-підприємницькій діяльності. Серед прикладів такого навчання можна виокремити програму Української соціальної академії, покликану допомогти ветеранам АТО відкрити власну справу та зробити крок до нових можливостей⁷⁰, навчання цивільним

67 Програма з підприємницької діяльності для ветеранів АТО та ООС // Київська школа економіки // kse.ua/ua/kse-program/ato

68 Ветерани з Київської, Дніпропетровської та Львівської областей отримують гранти на професійну освіту // Міжнародна організація з міграції // iom.org.ua

69 Курси професійної підготовки для учасників АТО // Полілог // polilog.com.ua

70 Як навчають соціального підприємництва ветеранів АТО // Карітас України // careerfornewlife.com/news/yak-navchayut-sotsialnogo-pidpriyemnitstva-veteraniv-ato

спеціальностям у рамках програми «Україна-НАТО» у Покрові Дніпропетровської області,⁷¹ Академія ветеранів⁷².

Але перед тим, як долучатися до бізнесу чи громадської і політичної активності, варто отримати необхідну психологічну допомогу. Саме у цьому напрямку діють такі ініціативи: Центр психосоціальної реабілітації НаУКМА⁷³, ГО «Психологічна кризова служба»⁷⁴, Програма СЕТА⁷⁵, котра надає психологічну підтримку людям, які постраждали внаслідок військового конфлікту в Україні та переживають сильний стрес. **Своєчасна і фахова психологічна допомога важлива для успішного працевлаштування:** *«Із нашого досвіду люди, отримавши психологічну допомогу, потім працевлаштувалися, вирішували всі ті питання, про які вони казали. Там, де були якісь соціальні проблеми, — вони у них вирішувалися легше після того, як була надана фахова і кваліфікована психологічна допомога»* (представник сфери освіти, який співпрацює із ветеранами).

У Львівській області виділяються кошти із міського бюджету Львова на реабілітацію ветеранів, зокрема, позбавлення від залежностей, а також реабілітацію з кінями.

Дискусійним є питання залучення ветеранів до **силових структур і безпеки** у місті. Представник ветеранського руху назвав налагодження безпеки у місті Києві за участі ветеранів як приклад позитивного досвіду повернення ветеранів до мирного життя. Йдеться про громадське формування «Муніципальна варта», яке, окрім Києва, діє також загалом на Київщині, у Житомирі та Миколаєві. Одні експерти вважають Муніципальну варту позитивним прикладом залучення ветеранів: *«Це теж історія успіху, тому що*

71 Ветерани АТО города пройдут обучения в рамках программы «Украина-НАТО» // Покров News // xn--b1aplbc1.dp.ua/index.php/rubriki/ekonomika-i-zhizn/item/447-veterany-ato-goroda-projdu-t-obucheniya-v-ramkakh-programmy-ukraina-nato

72 Академія ветеранів // fb.com/Академія-ветеранів-237271896840998

73 Центр психосоціальної реабілітації НаУКМА // fb.com/kmarehab

74 Психологічна кризова служба // psyservice.org

75 СЕТА // ceta.org.ua

хлопці працюють, і хлопці не брошені, вони об'єдналися і разом виконують певні дії»; інші, навпаки, критично ставляться до такої ідеї: «Я вважаю неправильним в наших умовах давати можливість органам місцевого самоуправління створювати структури легітимні для застосування насильства, тем більше містити його за рахунок бюджету. І при цьому, ці структури не будуть в ієрархії МВД».

Арт-терапія, «Творча криївка»⁷⁶, «Ветеранський намет» на «Книжковому Арсеналі» — це приклади залучення ветеранської спільноти до **творчості**. Деякі ветерани після повернення починають займатися літературною творчістю — пишуть книжки. Близько 20 військових письменників виступили на Форумі військових письменників у Львові⁷⁷.

Розділ 4. Політична діяльність ветеранів і небезпеки радикалізації

4.1. Політична діяльність ветеранів

Опитані ветерани, які займаються політикою, є вмотивованими, готові брати на себе відповідальність і зорієнтовані на результат, а не на процес. Вони розглядають для себе політичну діяльність радше як інструмент досягнення цілі, тобто зміни українського суспільства, а не як професію чи стиль життя. Основні завдання, котрі вони ставлять: ефективна діяльність інституцій (відповідно до декларованих цілей і завдань), якісне надання послуг (зокрема ветеранам, але не лише їм), покращення рівня життя, реформування збройних сил, збереження територіальної цілісності України і врегулювання війни на Сході України.

76 Творча криївка // fb.com/Tvorcha.Kryivka

77 Терещук Г. «Бачу сенс життя у тому, щоб приносити користь людям» — «кіборг», автор книжки Олександр Терещенко // Радіо свобода, 6 травня 2019 р. // radiosvoboda.org/a/29924677.html

«Тому що це є люди, в яких трохи змінилися цінності, яких важко купити, важко залякати — майже неможливо. Тому що ти, якщо ти там кожен день майже помирав під тими обстрілами, ти до грошей вже не так ставишся. Якщо тебе хтось захоче побити чи убити, ти просто засмієшся: «Та, рибята, ну не смішіть!» (Респондент 6).

У Верховній Раді України 8-го скликання було 10 ветеранів АТО, шестеро з яких входили до складу Комітету безпеки і оборони. Станом на липень 2019 до складу Верховної Ради проходить 6 ветеранів АТО⁷⁸.

На думку опитаних ветеранів, вплив ветеранів у політиці зараз незначний. Політика національного рівня приваблива не для усіх ветеранів. Деякі з них вважають, що радше варто йти в місцеві органи врядування, а не у Верховну Раду, оскільки на локальному рівні більше шансів досягти змін у коротші строки. Також була озвучена думка, що для національного рівня ветеранам бракує профільних знань і вмійнь. Політику національного рівня часто бачать як більш брудну і складну.

«Даже не психологічно, даже ідеологічно, розумієте. Не треба йти у Верховну Раду, щоб там сидіти і рубатися з тими акулами політичних сил, які в реальності знають схеми, будови, розбудови, забудови і так далі. Просто їх тут, на місцевих самоврядуваннях, треба ламати, от і все. Дивіться, якщо ви приходите додому, то ви робите у себе порядок дома і заправляете ліжко, так чи ні? Ви ж не йдете там у Київ поправляти там комусь ліжко? І поки ми вдома не почнемо у себе порядки наводити, з цього толку не буде, це перше» (Респондент 20).

Інший інституціалізований спосіб впливу на реалізацію державної політики для ветеранів — це державна служба. Ветерани долучаються до роботи в міністерствах та в обласних і міських адміністраціях. Опитані ветерани-держслужбовці говорять про те, що державна служба — це спосіб впливати на реалізацію політик та

78 Veterano блог, 27 липня 2019 р. // Телеканал «24» // 24tv.ua

на їхню якість. Це також спосіб працювати на результат, на благо держави, й бачити зміни. Опитані ветерани, котрі працюють державними службовцями сказали, що хоча зміни і вимагають часу, але вони бачать позитивні результати своєї роботи, і це для них позитивний фактор, котрий мотивує їх працювати далі. Це, наприклад, реалізації освітніх проектів у співпраці з громадськими організаціями, досягнення в галузі охорони здоров'я та інше. Також результати опитування показують, що наявність ветеранів у виконавчих органах влади сприяє співпраці влади та громадських організацій, оскільки ветерани відкриті до роботи з ГО і не схильні до бюрократизації співпраці.

Державна служба, як і політична діяльність, вимагає попередньої підготовки. Дослідження показує попит на навчання в галузі публічного адміністрування, права, політології, яке сприяло би професійній підготовці ветеранів до політичної діяльності. Наразі діє стипендійна програма для ветеранів АТО/ООС на навчання на магістерській програмі з публічного адміністрування в Києво-Могилянській академії, а ГО «Студена» проводила навчальні програми «За ветеранів до влади!» в регіонах України. Проте наявні можливості мають обмеження за кількістю учасників. Також важливий графік навчання та місце: зазвичай навчання відбувається у великих містах або в робочий час, що не завжди доступно ветеранам. Окрім навчання, існує попит на стажування в державних органах влади. Досвід ветеранів показує, що це хороший спосіб отримати необхідні для роботи на державній службі та в політиці навички і знання.

4.2. Небезпеки залучення ветеранів до громадської і політичної діяльності

Залучення ветеранів до громадської і політичної діяльності пов'язане й з небезпеками, як-от: експлуатація політичними силами, маніпуляція і криміналізація. Протягом останніх років спостерігається експлуатація або використання ветеранів для іміджу політичними партіями та окремими політичними діячами.

Демонстрація підтримки людей у військовій формі, які захищали Україну, — це стратегія, котра використовується в передвиборчих кампаніях, але яка не завжди йде на користь ветеранам і навіть викликає обурення у багатьох з них.

«Це повинен бути мужчина чи жінка, обов'язково у військовій формі з нагородами. Обов'язково мали звучати такі імена, болючі для ветеранів, про які ми самі не говоримо, — це Донецький аеропорт, Гловайський котел, Луганський аеропорт і подібне. І обов'язково цей ветеран, як лялька, чи ветеранка повинні були сказати, чому вони підтримують цього кандидата і як він допомагав війні. Далі доля цих ветеранів невідома, далі вони замовчуються» (Респондент 10).

«Теж є проблеми втягування ветеранів у політику. Втягування ветеранів у політику, у головні політичні сили. Там кожна з них пробує залучити до себе ветеранів, через це відбувається поляризація. І, слава Богу, що ще поки що не доходило до відкритих конфліктів, хоча уже вони підігрівалися, особливо на президентських кампаніях. Тому що коли одні ветерани підтримують одну політичну силу, інші — іншу, то і політики починають градус збільшувати протистояння, то і між ветеранами теж починається, починаються конфлікти різні. Слава Богу, я ж кажу, вони не переростали в політичну площину, а поки там словесною і фейсбучною площиною обмежувалися, але це також явно не сприяє консолідації» (Респондент 17).

Відомі випадки маніпуляції ветеранами, коли, прикриваючись ідеєю боротьби за справедливість, ветеранів можуть агітувати брати участь в акціях протесту, маршах тощо.

«Це маніпуляції, це втягнення їх в якісь «криминальні делішки», знаєте, тому що втягують їх у багато що, наприклад, коли ветерани були замішані в якомусь рейдерстві і так далі: «От ви ж служили, пацанчики, вот ви ж вмієте користуватися зброєю і так далі, а давайте ми вот это вот порешаем, ось цих поганих дядьків виженемо з цієї будівлі, заберемо в них, тому що вони неправильні, короче, якось вони не так працюють, і взагалі вони там підтримували референдум в Криму. Давайте ми виженемо їх звідси і

будемо самі сидіти, працювати, станемо самі класними». А потім виявляється (опа!), що це незаконно було. І хто винен? Не ті, хто їх туди потягли, а ветерани. І тут починається. Всі ми от боремося і створюємо позитивний образ ветерана, а потім починається «новостная лента»: «Вот ветеран АТО убил человека, ветеран там...» (Респондент 8).

На думку деяких респондентів, загострене відчуття справедливості ветеранів робить їх більш вразливими до подібних маніпуляцій. Використовуючи аргументи необхідності подолати несправедливість, корупцію, тощо, ветеранів можуть залучати до діяльності, яка є неправомірною.

Залучення до кримінальних кід, що може виявлятися в участі у заходах з використанням фізичної сили і зброї, також є однією із небезпек. Залучення до кримінальної діяльності відбувається за грошову винагороду.

«Саме до громадської — я би не сказав, що бачу якісь небезпеки. От велика небезпека є — це до кримінальних кід є залучення ветеранів. Ну, хлопці із кимось побились на вулиці і їх за це посадили. Я не вважаю, що це залучення до кримінальної діяльності, це такий казус, це форс-мажор, але коли людина за гроші починає приймати замовлення і когось вбивати чи бити, то це явно залучення до діяльності, звичайно, це розуміють ветерани» (Респондент 17).

«Це схильність до участі у замовних нападах, наприклад. Взагалі от легкість у сприйнятті рішення про участь у замовному нападі, як це було, наприклад, у ветеранів УДА, які вчинили напад на Катю Гандзюк, і так само у «азовців», які вчинили напад на Віталія Олешка, вбили, в той самий день, коли і напали на Катю Гандзюк. Це все були замовні напади, замовні вбивства, які коштували дуже мало грошей. Сума — лише п'ятсот баксів на людину, щоб Ви розуміли. На оцьому чорному ринку найму виконавці вже декілька років. До мене доходили чутки, що дуже знизилися ціни саме через збільшення пропозицій. І це переважно свої послуги пропонують, власне, ветерани» (експерт-дослідник).

Деякі з опитаних ветеранів говорять, що випадки криміналізації ветеранів часто пов'язані з бідністю і безробіттям. Але респонденти вважають, що на це можуть бути й інші причини.

Використання ветеранами зброї в мирному житті, залучення до кримінальних справ може сприйматися як тенденція до радикалізації образу ветеранів, але ж радикалізація передбачає застосування сили і зброї для досягнення соціальних, політичних, релігійних цілей. Необхідним елементом для цього є згуртованість і спільна мета. Такі випадки поодинокого збройного нападу за гроші є радше кримінальною діяльністю, а не проявом радикалізму.

«Що я бачу серед ветеранів? Це не радикалізація. Це залучення до мітингів і до всіляких акцій, причому і за гроші, і просто тому, що одне одного знають» (Респондент 10).

4.3. Виклики ветеранського руху

Розвиток ветеранського руху в Україні стикається з численними викликами, причини яких знаходяться і в самій ветеранській спільноті, і в зовнішніх факторах. До внутрішніх викликів належать такі аспекти: згуртованість ветеранського руху, його розвиненість та професійність. Ветеранський рух не є монолітним. По-перше, це понад 100 організацій⁷⁹ різного спрямування і подекуди різних цінностей. Самі ветерани вказують, що найбільш вагома відмінність між ветеранськими організаціями — це вибір орієнтації або на прибуток, або на суспільний розвиток. Опитані ветерани засуджують дії тимчасових громадських ветеранських організацій, метою яких є матеріальне збагачення. Також помітна різниця між політичними поглядами ветеранів і ветеранських організацій, а також відмінність у готовності до активної громадської діяльності. Ветеранський рух знаходиться на етапі становлення: зараз формується його кістяк і цілі. Існує потреба в дієвій системі адвокації, регіональній представленості тощо.

79 Станом на квітень 2018 р., «Studena».

Громадська і політична діяльність вимагають конкретних навичок і знань, а також готовності працювати в умовах стресу й невизначеності, коли термін досягнення очікуваного результату невідомий. Про це розповідали респонденти під час опитування. Вони вказували на необхідність таких навичок: написання проектних пропозицій, звітування про проект, знання законодавства, процедур та процесів прийняття рішень місцевими та національними органами влади. Щодо психологічних аспектів, то важливим є стабільний психологічний стан та усвідомлення того, що таке громадська та/чи політична діяльність у реальності. Надмірна бюрократія, затянутість процесів, упереджене ставлення та несприяттв державних чиновників, обмежене нестабільне фінансування, нестабільна соціальна і політична ситуація в країні — це одні з поширених проблем, з якими стикаються ветерани в громадській діяльності і які впливають на їхню лояльність до громадського сектору й політики і готовність працювати у цій сфері. Отже, вміння вести переговори та управління власними емоціями також можна вважати навичками, які сприяли би громадській і політичній діяльності ветеранів.

«Багато ветеранів, вони, я згадувала раніше, занадто емоційно й імпульсивно реагують на деякі речі. Це нюанси ПТСР і всього іншого, а також трішки більшого цінування часу. І от імпульсивність полягає в тому, що в нас занадто демократично це все, а людина військова — вона звикла реагувати дуже швидко. Вона бачить загрозу, вона стріляє в цю сторону і вона знищує ворога відразу, як тільки він загрожує. І так зі справою: якщо потрібно зробити, ти стаєш і це робиш — і все. А тут має пройти досить довгий час і це дуже психологічно виснажує, тому що ти міг би це зробити уже давно і забути, але ти тягнеш по півроку якийсь проект і не можеш його протягнути» (Респондент 4).

Серед зовнішніх викликів спостерігаємо брак фінансування, нестабільність політичної і соціально-економічної ситуації та медіаобраз ветерана АТО/ООС.

Брак фінансування — одна з основних проблем. Ветеранським організаціям не вистачає коштів на інституційний розвиток.

Респонденти зазначили, що, з їхнього досвіду, ні держава, ні міжнародні організації не виділяють фінанси на підтримку чи розвиток організаційної спроможності (оренда офісу, придбання обладнання, формування стратегії, плану, системи моніторингу і оцінки діяльності організації, заробітна плата тощо) молодих ветеранських ГО. Хоча, відповідно до постанови КМУ №156⁸⁰, до 20% коштів, виділених державою на реалізацію проекту, можуть бути використані на адміністративні витрати на організаційне та матеріально-технічне забезпечення громадських об'єднань для виконання (реалізації) їхніх програм, проектів, заходів.

Також до 2018 року існувала проблема розподілу державних фінансів між ветеранськими організаціями різних поколінь і воєн. Зі слів респондентів, бюджетні гроші на ветеранські ГО до 2018 року виділялися на статутну діяльність і були більш доступними для ветеранських ГО старшого покоління, а не ГО ветеранів АТО/ООС. Перехід з фінансування статутної діяльності до фінансування проектної діяльності у 2018 році деякі опитані ветерани оцінюють як більш сприятливий для громадської діяльності ветеранів АТО/ООС. Кошти на проекти організацій ветеранів АТО стали більш доступними, а процес їхнього виділення — прозорішим. Досвід опитаних ветеранів показує, що фінансування від міжнародних організацій найменш доступне для ветеранських організацій. Інші види фінансування, зокрема краудфандинг чи волонтерська допомога, не згадувалися респондентами. Навряд чи можна говорити про їхню актуальність для ветеранських громадських організацій, оскільки вони не можуть забезпечити сталості і необхідних обсягів фінансування.

Невизначеність (гео)політичної ситуації та соціально-економічної ситуації в країні є фактором, що водночас мотивує до громадської і політичної діяльності й перешкоджає їй. Незадовільний

80 Постанова Кабінету Міністрів України №156 від 14 лютого 2018 р. «Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об'єднанням ветеранів» // Верховна Рада України // zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-2018-п

рівень життя, брак освітніх можливостей та можливостей працевлаштування, війна, що триває на Донбасі, невизначеність — це одні з небагатьох аспектів, які потребують врегулювання і є у фокусі громадської і політичної діяльності деяких ветеранів і ветеранських ГО. З іншого боку, це ті фактори, які впливають на ветеранів, тобто на їхню фінансову незалежність і можливість професійної і особистої реалізацій. Респонденти говорять, що брак коштів на громадську діяльність, неможливість досягти бажаних результатів громадської чи політичної діяльності в запланований період, зневіра, ймовірність призову або служби за власним бажанням у випадку ескалації ситуації на війні — одні з факторів, які демотивують і негативно впливають на участь ветеранів у громадській і політичній діяльності.

Образ ветерана АТО/ООС в українських ЗМІ також не завжди сприяє політичній і громадській діяльності ветеранів і ветеранок. Ветеранів часто зображають як маргінальних непередбачуваних особистостей, схильних до агресії. Як бачимо з результатів опитування громадської думки, проведеного в рамках даного дослідження, 31% респондентів виступають проти ідеї залучення ветеранів до політики, чверть населення не визначилася щодо цього питання і менше половини населення підтримує ідею залучення ветеранів у політику. Зважаючи на те, що більшість респондентів формують свою думку на основі телебачення, ставленням до ветеранів легко маніпулювати.

«Складне питання. Позитивний чи негативний? Взагалі, мабуть, позитивний, але все має «але». Тобто образ такий, що він невитриманий, можливо, озброєний, можливо, от як, самі кажете, радикально налаштований. А як бути нам нерадикально налаштованими, якщо в нас нічого не діється, якщо в нас прямо перед очима то все це... Такі діла» (Респондент 3).

Проте, незважаючи на перешкоди, ветерани мають великий потенціал і в громадській, і в політичній діяльності, про що говорять опитані як експерти, так і ветерани. Основні їхні переваги — мотивація до суспільних змін, орієнтація на результат, професійний

підхід у своїй галузі. Респонденти не схильні виділяти певні сфери діяльності для ветеранів як найбільш перспективні, а наголошують, що кожна людина має займатися тим, що вона вміє та хоче робити. Громадська діяльність вимагає організації, вмінь і цілеспрямованості. Не кожен може нею займатися (так само як і політикою). Респонденти кажуть, що є сенс підтримувати ветеранські ініціативи, але немає сенсу заохочувати ветеранів до громадської діяльності, нав'язувати їй — це має бути їхня власна ініціатива.

Висновки

Отже, загалом в українському суспільстві ставлення до ветеранів АТО є радше позитивним, ніж негативним, якщо брати до уваги саме питання довіри до ветеранів. Але ставлення до ветеранів, які долучаються до політики, є гіршим, аніж ставлення до ветеранів загалом. Це можна пояснити тим, що українське суспільство ставиться до політики й політиків переважно із недовірою і радше негативно. Четверта частина опитаних не визначилася із відповідями на низку запитань щодо ветеранів, що свідчить про брак публічних дискусій, зокрема у ЗМІ, щодо ролі ветеранів і ветеранок. Варто більше працювати із такою віковою категорією, як молодь (18-29 років), щоб вони визначилися із своїми поглядами. Гендерні особливості ставлення до ветеранів свідчать про те, що чоловіки більшою мірою, ніж жінки, довіряють ветеранам, мають більше особистого досвіду спілкування з ними. Регіональні особливості спонукають виокремлювати Західний регіон як такий, який має більш позитивне ставлення до ветеранів та їхніх ролей у суспільстві і Східний регіон як такий, котрий більшою мірою не визначився у своєму ставленні, має більше досвіду спілкування із ветеранами і менш оптимістичні погляди щодо ролі ветеранів у суспільно-політичному житті.

Ветерани та ветеранки беруть участь у громадському і політичному житті України. Ця діяльність вмотивована бажанням досягти суспільних змін у країні на місцях або в конкретних секторах, як,

наприклад, забезпечення ветеранів, а також бажанням самореалізації. Проте існують й тимчасові ветеранські ГО, які переслідують суто фінансові цілі, їхня діяльність засуджується у ветеранській спільноті. Вплив ветеранів у політичному секторі обмежений. Ветерани бачать для себе більше перспектив у політичній діяльності місцевого рівня, а не національного, через відносну швидкість і простоту процесу прийняття рішень на місцях. Успішними і перспективними є також приклади залучення ветеранів до виконавчих органів влади. Для більш ефективної політичної і громадської діяльності, ветеранам необхідні профільні знання з законодавства, державного адміністрування та ін. Досягнення ветеранів у сфері громадської діяльності та бізнесу вважаються більш значними і вони є більш видимими. Ветеранські ГО займаються здебільшого підтримкою ветеранів та їхніх сімей, освітніми заходами, зокрема в сфері патріотичного виховання, охороною громадського порядку. В Україні ветеранський бізнес має ознаки соціального. Існують приклади підприємств, які займаються благодійністю та працевлаштуванням ветеранів, надаючи таким чином підтримку іншим ветеранам та сім'ям загиблих в АТО/ООС. Є ініціативи та організації, які об'єднують і підтримують ветеранський бізнес в Україні.

Серед ризиків залучення ветеранів до громадської і політичної діяльності виділяють небезпеку експлуатації політичними силами, маніпуляції і криміналізацію ветеранів. Зазначені ризики пов'язані з такими факторами, як: бажання долучитися до політичної діяльності, брак громадянської і політичної освіти, загострене відчуття справедливості та бідність і безробіття, що нерідко пов'язано з соціальною ізоляцією ветеранів. Відсутність дієвих програм з реінтеграції ветеранів та проектів з громадянської освіти сприяють залученню ветеранів до кримінальної діяльності або роблять їх жертвами передвиборчих маніпуляцій політичними силами. Проте є підстави вважати, що залучення до кримінальних кіл може бути також свідомим і непов'язаним суто з досвідом війни.

Розвитку ветеранського руху та впливу ветеранів у політиці сприяли би краще фінансування ветеранських ГО, освітні

програми для ветеранів, ефективні програми з психологічної реабілітації, працевлаштування та інші аспекти реінтеграції ветеранів до цивільного життя.

Список використаних джерел

1. Атовці-рейдери — Секретні матеріали // 1+1, 29 липня 2019 р. // youtube.com/watch?v=h3TSgbnwvIs
2. Берездецька Л. Особливості користування державними програмами демобілізованими учасниками АТО в українському суспільстві // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. — 2016. — Випуск 1-2 (29-30). — С. 30-38.
3. Війна, яка не відпускає. Триває кампанія проти насильства над жінками учасників АТО // Центр інформації про права людини, 26 травня 2016 р. // humanrights.org.ua
4. Жиленко Р.В. Дослідження основних потреб учасників АТО та членів їх сімей в соціальних послугах // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». — 2018. — Випуск 1 (42). — С. 68-73
5. Закон України №3551-ХІІ від 22 жовтня 1993 р. «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» // Верховна Рада України // zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12
6. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Проблеми ветеранів АТО» / Факультет соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Благодійний фонд ветеранів війни та учасників АТО. — К., 2016. — 77 с.
7. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. — К.: НД-ЦГПЗСУ, 2017

8. Кулак Н.В. Актуальні питання правового статусу добровольчих формувань в Україні // Часопис Київського університету права. — 2016. — №4. — С. 84-88.
9. Леонід Остальцев, Veterano Group: «Ламаємо стереотипи про те, що ветерани — це якісь скажені» // На часі, 7 серпня 2018 р. // nachasi.com/2018/08/07/veterano-story
10. Магазова А. Суїциди серед військових і ветеранів АТО: що відомо? // Німецька хвиля, 27 квітня 2018 р. // dw.com/uk
11. Механізми захисту прав ветеранів та учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей: методичні рекомендації. Україна, м. Дніпро, Громадська організація «Правозахисна Група «СІЧ». 2017 рік. 68 с.
12. Міністерство у справах ветеранів України // mva.gov.ua/ua
13. «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя (соціологічне дослідження). — К., 2019 (у друці).
14. Оксана Гаврилюк, полковник запасу, заступник міністра у справах ветеранів: «Наше міністерство — це величезний волонтерський офіс» // Укрінформ, 31 травня 2019 р. // ukrinform.ua
15. Патрікеєва Н. Ляна, стрілець // The Ukrainians, 8 березня 2019 р. // theukrainians.org/lyana-strilets/?fbclid=IwAR3v5qVDSECrxqvCZ5mjKQ18ZyAuDrH6dM4G1UXjF4mqmFPqOESjGXUM-pg
16. Перелік всеукраїнських громадянських об'єднань ветеранів війни та АТО (4 березня 2019 р.) // Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції // dsvv.gov.ua/zvyazky-z-hromadskistyuu
17. Постанова Кабінету Міністрів України №156 від 14 лютого 2018 р. «Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об'єднанням ветеранів» // Верховна Рада України // zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-2018-%D0%BF
18. Постанова Кабінету Міністрів України №1175 від 27 грудня 2018 р. «Положення про Міністерство у справах ветеранів

України» // Міністерство у справах ветеранів // mva.gov.ua/ua/pro-ministerstvo/polozhennya

19. Постанова Кабінету Міністрів України №1021 від 5 грудня 2018 р. «Про затвердження Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року» // Верховна Рада України // zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF/print
20. Про утворення Ради ветеранів антитерористичної операції при виконавчому органі Київської міської ради (Київській міській державній адміністрації) // Розпорядження КМДА №1272 13 жовтня 2017 р. // kyivcity.gov.ua
21. Склокіна І. Вшанування Небесної сотні та загиблих в АТО на Сході та Півдні України // Historians, 3 листопада 2018 р. // historians.in.ua
22. Суха Н. Ветеран АТО Юрій Дмитренко: ми самі створюємо героїв, а потім в них розчаровуємося // Українська правда, 18 липня 2018 р. // vyborypravda.com.ua/articles/2018/07/18/7149697
23. Терещенко Олександр // Вікіпедія // uk.wikipedia.org
24. Терещук Г. Бачу сенс життя у тому, щоб приносити користь людям — «кіборг», автор книжки Олександр Терещенко // Радіо свобода, 6 травня 2019 р. // radiosvoboda.org/a/29924677.html
25. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування / ред. К. Зарембо. — К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2017
26. У Черкасах молодіжний центр дозвілля назвали іменем загиблого бійця АТО // Укрінформ, 19 лютого 2019 р. // ukrinform.ua
27. Харченко О., Мраморова О. Проблеми ветеранів антитерористичної операції на Сході України // Вісник ХНУ імені В.Н.

- Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». — 2016. — Том 37. — С. 115-124.
28. Чабарай Г. На чужих помилках. Світовий досвід адаптації ветеранів // Тиждень, 17 листопада 2017 р. // tyzhden.ua/Society/204097
29. Gender Dimension of SMM Monitoring. Thematic Report. 1 January 2017 — 1 November 2018. OSCE, Special Monitoring Mission to Ukraine, December 2018.
30. Sklokina I. Veterans of the Soviet–Afghan War and the Ukrainian Nation-Building Project: From Perestroika to the Maidan and the War in the Donbas // Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society (Double Special Issue: Back from Afghanistan: The Experiences of Soviet Afghan War Veterans and Martyrdom & Memory in Post-Socialist Space). — 2015. — Vol. 1, no. 2. — P. 133-168.
31. Stepaniuk N. Lives Punctuated by War: Civilian Volunteers and Identity Formation amidst the Donbas War in Ukraine. PhD thesis. — University of Ottawa, 2018.
32. Veterano блог, 27 липня 2019 р. // Телеканал «24» // 24tv.ua

Додатки

Додаток А. Таблиці статистичних даних (результати офіційних звернень)

Таблиця А.1. Інформація щодо кількості осіб, які отримали статус учасника бойових дій за участь у проведенні антитерористичної операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій

та Луганській областях, забезпеченні їхнього здійснення у розрізі відомств станом на 01.07.2019

№	Відомство	Кількість і %		
		жінок	чоловіків	осіб разом
1	Міністерство оборони	9910 3,94%	241658 96,06%	251568 68%
2	Міністерство внутрішніх справ	860 2,64%	31729 97,36%	32589 9%
3	Національна гвардія	852 2,43%	34146 97,57%	34998 10%
4	Служба безпеки України	825 7,19%	10653 92,81%	11478 3%
5	Служба зовнішньої розвідки	2 3,23%	60 96,77%	62 0%
6	Адміністрація Держприкордонслужби	794 3,85%	19847 96,15%	20641 5%
7	Адміністрація Держспецтрансслужби	78 2,93%	2588 97,07%	2666 1%
8	Управління державної охорони	1 0,17%	603 99,83%	604 0%
9	Адміністрація Держспецв'язку	31 3,45%	867 96,55%	898 0%
10	Державна служба надзвичайних ситуацій	350 6,47%	5060 93,53%	5410 2%
11	Державна пенітенціарна служба	0	0	0
12	Генеральна прокуратура України	3 0,92%	322 99,08%	325 0%
13	Національна поліція	1251 17,98%	5707 82,02%	6958 2%

№	Відомство	Кількість і %		
		жінок	чоловіків	осіб разом
14	Державна фіскальна служба	32 2,98%	1041 97,02%	1073 0%
II	Працівники підприємств, установ та організацій	20 11,05%	161 88,95%	181 0%
	Усього	15009 4,06%	354442 95,94%	369451 100%

Таблиця А.2. Інформація щодо кількості осіб, які отримали статус учасника бойових дій за участь у проведенні антитерористичної операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їхнього здійснення у розрізі регіонів станом на 01.07.2019

№	Регіон	Кількість і % осіб із статусом УБД			Кількість осіб з інвалідністю внаслідок війни (за даними органів соцзахисту)
		жінок	чоловіків	разом	
1	АР Крим	7 3,7%	184 96,3%	191	0
2	Вінницька	449 2,3%	18767 97,7%	19216	456
3	Волинська	286 2,6%	10844 97,8%	11130	623

№	Реґіон	Кількість і % осіб із статусом УБД			Кількість осіб з інвалідністю внаслідок війни (за даними органів соцзахисту)
		жінок	чоловіків	разом	
4	Дніпропетровська	974 3,2%	29199 96,8%	30173	718
5	Донецька	3151 17,4%	14962 82,6%	18113	96
6	Житомирська	772 4,2%	17801 95,8%	18573	1024
7	Закарпатська	207 3,5%	5735 96,5%	5942	197
8	Запорізька	342 2,4%	13687 97,6%	14029	390
9	Івано-Франківська	116 1,5%	7794 98,5%	7910	240
10	Київська	573 3,1%	18070 96,9%	18643	954
11	Кіровоградська	210 1,7%	12116 98,3%	12326	271
12	Луганська	1605 13,8%	10057 86,2%	11662	64
13	Львівська	737 3,1%	22799 96,9%	23536	739

№	Реґіон	Кількість і % осіб із статусом УБД			Кількість осіб з інвалідністю внаслідок війни (за даними органів соцзахисту)
		жінок	чоловіків	разом	
14	Миколаївська	389 2,6%	14490 97,4%	14879	259
15	Одеська	505 3,9%	12564 96,1%	13069	307
16	Полтавська	169 1,2%	13490 98,8%	13659	449
17	Рівненська	294 2,7%	10559 97,3%	10853	153
18	Сумська	345 2,7%	12498 97,3%	12843	107
19	Тернопільська	179 2,7%	6470 97,3%	6649	351
20	Харківська	710 4,0%	16846 96,0%	17556	128
21	Херсонська	127 1,6%	7593 98,4%	7720	147
22	Хмельницька	321 2,0%	15859 98,0%	16180	212
23	Черкаська	196 1,6%	11949 98,4%	12145	633
24	Чернівецька	106 1,8%	5668 98,2%	5774	330
25	Чернігівська	442 3,3%	12754 96,7%	13196	1653

№	Регіон	Кількість і % осіб із статусом УБД			Кількість осіб з інвалідністю внаслідок війни (за даними органів соцзахисту)
		жінок	чоловіків	разом	
26	м. Київ	617 2,5%	23944 97,5%	24561	481
27	м. Севастополь	2 6,1%	31 93,9%	33	0
28	Без визначеного регіону	1178 13,3%	7712 86,7%	8890	0
Усього		15009 4,1%	354442 95,9%	369451 100%	10982

Додаток Б. Опитувальник для всеукраїнського опитування (КМІС, 5 запитань)

БЛОК V. ВЕТЕРАНИ АТО/ООС

V1. Скажіть, будь ласка, повинні чи не повинні ветерани АТО/ООС бути залученими до політики? КАРТКА V1. ОДНА ВІДПОВІДЬ

Так, зокрема до політики на державному рівні	1
Так, до політики місцевого рівня	2
Так, до політики і на державному, і на місцевому рівнях	3
Ні, не повинні	4
СКЛАДНО СКАЗАТИ	5
ВІДМОВИЛИСЯ ВІДПОВІДАТИ	6

V2. Скажіть, будь ласка, Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з твердженням: Ветеранам АТО/ООС, які долучаються

до політичного життя в країні, варто довіряти? КАРТКА V2. ОДНА ВІДПОВІДЬ

Цілком погоджуюся	1
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	2
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	3
Повністю не погоджуюся	4
СКЛАДНО СКАЗАТИ	5
ВІДМОВИЛИСЯ ВІДПОВІДАТИ	6

V3. Ваше ставлення до ветеранів і ветеранок АТО/ООС? КАРТКА V3. ОДНА ВІДПОВІДЬ

Однозначно позитивне	1
Радше позитивне, ніж негативне	2
Нейтральне	3
Радше негативне, ніж позитивне	4
Однозначно негативне	5
СКЛАДНО СКАЗАТИ	6
ВІДМОВИЛИСЯ ВІДПОВІДАТИ	7

V4. Назвіть максимум три основі джерела інформації, на основі яких Ви сформували своє ставлення до ветеранів та ветеранок АТО/ООС? КАРТКА V4. НЕ БІЛЬШЕ 3-Х ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДІ

Телебачення	1
Преса	2
Радіо	3
Соціальні мережі та інші інтернет-ресурси	4

Особистий досвід спілкування з ветеранами і ветеранками	5
Сам(а) є ветераном АТО/ООС (власний досвід служби в АТО/ООС)	6
Маю ветеранів/ветеранок серед родичів і/або друзів	7
З розповідей інших людей	8
Інше (ЗАПИШІТЬ)_____	9
СКЛАДНО СКАЗАТИ	10
ВІДМОВИЛИСЯ ВІДПОВІДАТИ	11

V5. На Ваш погляд, як вплине залучення ветеранів АТО/ООС до суспільно-політичного життя? КАРТКА V5. МОЖЛИВІ КІЛЬКА ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДІ

Потреби ветеранів будуть більше задоволені	1
Потреби усіх категорій населення, включно з ветеранами, будуть задоволені	2
Зменшиться рівень корупції у державі	3
Покращиться оборонна здатність держави	4
Силові методи вирішення питань стануть більш поширеними серед активістів суспільних та політичних рухів	5
Більше зусиль буде спрямовано на вирішення збройного конфлікту на Сході України	
Інше (ЗАПИШІТЬ)_____	6
Нічого не зміниться	7
СКЛАДНО СКАЗАТИ	8
ВІДМОВИЛИСЯ ВІДПОВІДАТИ	9

Додаток В. Таблиця експертних інтерв'ю

№	Експертна сфера
1.	Активіст(ка) ветеранського руху
2.	Активіст(ка) ветеранського руху
3.	Політтехнолог
4.	Активіст(ка), волонтерка
5.	Дослідник(ця)
6.	Активіст(ка) ветеранського руху
7.	Активіст(ка) ветеранського руху
8.	Правозахисник
9.	Активіст(ка) ветеранського руху
10.	Громадський активіст
11.	Активіст(ка) ветеранського руху
12.	Дослідник(ця)
13.	Активіст(ка) ветеранського руху
14.	Представник(ця) ГО, яка працює з ветеранами
15.	Дослідник(ця)
16.	Представник(ця) сфери освіти, який працює з ветеранами
17.	Представник(ця) сфери освіти, який працює з ветеранами
18.	Представник(ця) сфери освіти, який працює з ветеранами
19.	Дослідник(ця)
20.	Представник(ця) сфери освіти, який працює з ветеранами

Додаток Г. Список глибинних інтерв'ю

№	Код	Стать	Вік
1	Респондент 1	ч	20-30
2	Респондент 2	ч	30-40
3	Респондент 3	ч	40-50
4	Респондент 4	ж	20-30

5	Респондент 5	ч	30-40
6	Респондент 6	ч	20-30
7	Респондент 7	ж	20-30
8	Респондент 8	ж	20-30
9	Респондент 9	ж	30-40
10	Респондент 10	ж	20-30
11	Респондент 11	ч	30-40
12	Респондент 12	ч	30-40
13	Респондент 13	ч	40-50
14	Респондент 14	ч	30-40
15	Респондент 15	ж	20-30
16	Респондент 16	ч	20-30
17	Респондент 17	ч	30-40
18	Респондент 18	ч	30-40
19	Респондент 19	ч	20-30
20	Респондент 20	ч	50-60
21	Респондент 21	ч	30-40
22	Респондент 22	ж	20-30

Додаток Д. Список фокус-груп

№	Місто	Загальна кількість учасників	Ветеранів	Ветеранок
1	Київ	7	4	3
2	Краматорськ	15	12	3
3	Чернівці	3	3	0
4	Житомир	11	11	0
	Разом	36	30	6